

31e JAARGANG nr. 4 - lente 2011

VAN ZOYS

TOT SOEST

TIJDSCHRIFT VAN DE
HISTORISCHE VERENIGING "SOEST - SOESTERBERG"

Historische Vereniging Soest - Soesterberg
Opgericht 8 mei 1980

Bestuur:

Voorzitter	: A.F.M. Krijger,	Clemensstraat 54 direct@bertkrijger.nl	035-6016959
Secretaris	: G. Huttinga,	Pijperpad 62 g.huttinga@casema.nl	035-6028201
Penningmeester	: P. Kuijpers,	Nassaulaan 8 pkuijpers@12move.nl	035-6013060
Overige leden	: A.P.M. Hartman,	Birkstraat 109 Tonhartman01@cs.com	035-6025031
	R.H. Kruiswijk,	Driehoeksweg 10 kruiswyk@wanadoo.nl	035-6011084
	Mevr. H. Roskam,	Disselboom 58 hanneke@roskam.nu	035-6018750
	F.J.M. Stokhof de Jong,	Korte Kerkstraat 1 stokhofdejong@planet.nl	035-6090833
	P. v.d. Weij,	P.C. Hooftlaan 34 petervanderweij@tiscali.nl	035-6015779
	C.N. Uyland,	van Lenneplaan 5c cuyland@xs4all.nl	035-6013639
Redactiecommissie	: J.E.J. Hihorst, W.P. de Kam, W.C.J.M. Peters		035-6018639
Redactie-adres	: J.E.J. Hilhorst,	Plasweg 57a, 3768 AL joh.hilhorst@casema.nl	
Homepage	: www.oudsoest.nl		
Layout	: W. Routers en P. van Elteren		
Omslag	: W. Routers		
Grafische verzorging	: Drukkerij ESED B.V. Soest		

Alle rechten voorbehouden. Overname uit deze uitgave is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van het bestuur van de Historische Vereniging Soest - Soesterberg

OMSLAGFOTO : Buitenplaats "Hill-Grove" gelegen aan de Rijksstraatweg, prentbriefkaart c.a. 1910

Dit artikel¹ is een vervolg op eerdere artikelen over de bestuurlijke elite van Soest rond 1747, 1787 en 1795.² Ze maken deel uit van het onderzoeksprogramma over de bestuurlijke elite in de provincie Utrecht in de achttiende en negentiende eeuw, dat is geïnitieerd door Landschap Erfgoed Utrecht. Dit onderzoek draagt bij aan het vullen van één van de leemtes in de Utrechtse geschiedschrijving³. Dit artikel verschijnt in twee delen.

“Rondborstig hunne stem tot goed of afkeuring te geven”⁴ Onderzoek naar de bestuurlijke elite van Soest rond 1813

Mieke Heurneman

Deel 1

Eindelijk vrede!

Op 26 september 1814 maakte burgemeester Gerrit van Steijn van Hensbroek de kas op van het Fonds voor Onvoorziene Uitgaven van de gemeente Soest. De bodem was in zicht. Van de honderd gulden die waren begroot, waren er nog maar tien over. De uitgaven waren gedaan “wegens het vieren van het feest van de vrede”⁵. Er was een einde gekomen aan de oorlog die Europa - en ook de Republiek - twintig jaar in zijn greep had gehouden. Zo had de burgemeester op 8 april 1814 kunnen melden dat de geallieerde legers Parijs waren binnengetrokken en “dat deze Gebeurtenis ons tot de levendigste vreugde moge opwekken, omdat daarmee voorzeker de vreden van Ons Land en die voor gantsch Europa staat geboren te worden en alzoo het zoo lang gevolderd Menschdom eindelijk adem halen en tot vorige rust zal kunnen terug keeren”⁶. Twee maanden later, op 30 mei, werd in Parijs de vrede getekend. Burgemeester Van Steijn van Hensbroek deelde de Soesters vervolgens mee dat het “alzo onze Geliefden Souverein behaagd heeft, dat dezen heugelijke en zoo lang gewenschte gebeurtenis met gepaste Vreugde alom in alle steden en plaadsen zoo door het uitsteeken der vlaggen, als het luiden der klokken op aanstaande maandag den 13de dezer [13 juni] zoude worden gevierd”⁷. De dorpsbewoners werden opgeroepen om opgewekt gehoor te geven aan dit verzoek door ‘s avonds

1 Met dank aan Gérard Derks voor zijn commentaar en aanvullingen op een eerdere versie van dit artikel.

2 Eerder verschenen artikelen in deze serie: Mieke Heurneman, “‘Ruste eenigheyd & Welvaaren’: onderzoek naar de elite van Soest rond 1750, *Van Zoys tot Soest*, jrg. 28 (2007), nr. 2, p. 1-11; nr. 3, p. 25-34; Mieke Heurneman, ‘Patriotten, Prinsgezinden en Pruisen: onderzoek naar de elite van Soest rond 1787, *Van Zoys tot Soest*, jrg. 29 (2008), nr. 1, p. 1-14; nr. 2, p. 1-11. Mieke Heurneman, ‘‘t Vrije volk van Zoest’: Bataafse Revolutie in Soest, 1795-1802’, *Van Zoys tot Soest*, jrg. 29 (2009), nr. 4, p. 1-14; 30 (2009), nr. 1, p. 1-16.

3 De leemtelijst is als publicatie verschenen: Mieke Heurneman, *Waard om te weten. Leemtelijst geschiedschrijving provincie Utrecht* (Utrecht 2007). Het boek is te bestellen via www.landschaperfgoedutrecht.nl

4 Het citaat is afkomstig uit het reglement van orde voor de vergaderingen van het gemeentebestuur (GA Soest, Archief gemeentebestuur Soest 1812-1928, inv.nr. 22, 14-1-1818).

5 GA Soest, Archief gemeentebestuur Soest 1812-1928, inv.nr. 362.

6 Ibidem, inv.nr. 257, 8-4-1814.

7 Ibidem, 9-6-1814.

tussen tien en twaalf uur hun huizen te illumineren. In herbergen mocht bij uitzondering tot twaalf uur 's nachts worden getapt en gespeeld. Iedereen werd aangespoord "zich door onderlinge vreugde en eensgezindheid te vervrolijken."⁸

Zilversmit G.A. van de Roomer had goede zaken gedaan door voor 34 gulden een paar zilveren gespen en een paar dito broeksknoppen te leveren. Wellicht wilde Van Steijn van Hensbroek daarmee

als burgervader zelf tijdens de festiviteiten goed voor de dag komen. Verder had speelman Peter Schouten het geheel opgeluisterd met muziek en had Evert Tesselhoff, die schoolmeester en koster was, de klokken van de Oude Kerk geluid. Natuurlijk hadden jenever, bier en wijn rijkelijk gevloeid. Voor de 4^e Compagnie Landstorm was een nieuwe trom aangeschaft ter waarde van 26 gulden.

Op woensdag 20 juli 1814 werd nog een algemene dank- en bededag gehouden. Op die dag was het verboden om voor vier uur 's middags nering te doen, iets te verkopen en publiekelijk handwerk te doen of zijn beroep uit te oefenen. Herbergiers mochten tot die tijd alleen vreemdelingen en geen Soesters toelaten, "ten einde zoo veel mogelijk

alle stilte en stigting plaats hebben"⁹. Een maand later was het alweer feest: op 24 augustus was koning Willem I jarig. De Soesters werd verzocht ook op die avond hun huizen feestelijk te verlichten, op de toren de vlag te laten wapperen en ook nu mochten de herbergen tot middernacht open blijven. De verjaardag van koningin Wilhelmina (Frederica Louisa Wilhelmina van Pruisen), de echtgenote van Willem I, op 18 november werd aangegrepen om "de eerste verjaring [...] van de afscheiding van het Fransche Juk; en de Hernieuwing van de onafhankelijkheid van ons dierbaar Vaderland"¹⁰ te vieren. Volgens de burgemeester was het nu niet nodig om de inwoners op te roepen tot orde en eensgezindheid, "zich overtuigd houdende, dat een yder daartoe wel zal willen medewerken."¹¹

Einde van de Franse tijd

Eind november 1813 hadden Russische en Pruisische troepen Utrecht bevrijd van de Fransen, die in 1795 waren gekomen. Aanvankelijk waren de Fransen door velen als bevrijders binnengehaald. Al gauw was het enthousiasme getemperd. De Fransen hadden zich steeds meer ontpopt als bezetters. In 1806 had keizer Napoleon zijn broer, Lodewijk Napoleon, hier naartoe gestuurd om koning van Holland te worden. Maar Napoleon was niet tevreden over hem en besloot in 1810 om het Koninkrijk Holland in te lijven. Dat had nogal wat consequenties. Zo werd hier in 1811 de Franse wetgeving ingevoerd en werd Frans de officiële voertaal. Dit had onder andere de invoering van het decimaal stelsel (eenheid in maten en gewichten), de dienstplicht (Napoleon had veel soldaten nodig voor zijn veldtochten) en de burgerlijke stand (elke burger moest worden geregistreerd en moest daarom beschikken over een achternaam) tot gevolg.

8 Ibidem.

9 Ibidem, 5-7-1814.

10 Ibidem, 10-11-1814.

11 Ibidem.

Nadat Napoleon in 1812 in Rusland werd verslagen, keerde het tij. Uiteindelijk moest hij in november 1813 de noordelijke Nederlanden prijsgeven aan de oprukkende Russische en Pruisische troepen. Kort daarop zette de oudste zoon van de verdreven stadhouder Willem V in Scheveningen

voet aan wal. Deze prins Willem Frederik (1772-1843) aanvaardde op 2 december 1813 de soevereiniteit. Op 30 maart 1814 werd hij plechtig ingehuldigd als koning Willem I en legde hij de eed af op de grondwet, die kort daarvoor was aangenomen. De nieuwe grondwet had enerzijds tot gevolg dat veel vernieuwingen uit de Franse tijd gehandhaafd bleven, maar anderzijds keerden ook elementen uit de tijd daarvoor terug. De eenheidsstaat bleef bestaan, maar de oude provincies werden in ere hersteld, de provinciebesturen werden weer gevormd door vertegenwoordigers

uit de drie standen, samenvoeging van verschillende gemeenten werd ongedaan gemaakt en oude grenzen van gerechten werden hersteld.

Welke gevolgen hadden deze machtswisseling en de daarmee gepaard gaande veranderingen voor Soest en zijn bestuurders?

Eerste bestuurders van de gemeente Soest

Nadat Napoleon in 1810 het Koninkrijk Holland had ingelijfd bij het Franse keizerrijk, kreeg Soest net als andere plaatsen een *maire* (Frans voor 'burgemeester'). Deze stond aan het hoofd van het lokale bestuur, nu 'municipale raad' genoemd. Op 1 januari 1812 ontstond officieel de gemeente Soest (*la Commune de Zoest*), waar ook Isselt deel van uitmaakte. De gemeente telde 1500 inwoners en viel onder het Arrondissement Amersfoort, dat onderdeel was van het Departement van de Zuiderzee. Dat departement omvatte de huidige provincies Noord-Holland en Utrecht en had Amsterdam als hoofdplaats.

De eerste maire van Soest was Anthonie Jacob Schutter (1770-1813), in officiële Franse stukken 'Antoine Jacques Schutter' genoemd. Hij was geboren te Zutphen en was in Soest geen onbekende. In 1803 had hij de buitenplaats Bleijendaal gekocht, die hij al sinds 1799 had gehuurd.¹² Het wekt misschien enige verbazing dat Schutter, die waarschijnlijk oranjegezind was en als militair carrière had gemaakt onder de later afgezette en onthoofde Franse koning Lodewijk XVI, nu als maire werd aangesteld.¹³ Maar hij had ook onder koning Lodewijk Napoleon gediend. In 1807 ontving hij - wellicht met het oog op zijn militaire carrière- op eigen verzoek een verklaring van goed gedrag van het dorpsbestuur van Soest. Daarin stond dat hij "zig gedurende de tijd van agt jaare dat zijn Edele hier in deese Dorpe een opgeseetene is geweest en nog zijnde en is niet alleen onberispelijk zig heeft

¹² G.J.M. Derks en W.A. Heurneman, *Soest in de zeventiende en achttiende eeuw* (Soest 2010) 190-191.

¹³ E. Heupers, 'De maires van Soest', *Maandblad Oud-Utrecht* jrg. 36 (1963), 114-122, aldaar 115 en 117.

gedraage maar zelfs ten allen tijde nuttig is geweest voor deese dorpe en desselfs ingeseetene".¹⁴ Willem Smits werd in 1812 adjunct-maire (vergelijkbaar met een wethouder). Municipale raden (vergelijkbaar met gemeenteraadsleden) werden toen¹⁵:

Jan van den Berg
Willem Logtensteijn
Theunis van Roomen
Anthonie Hilhorst
Rijk Stalenhoef

Willem Dijkman
Pieter Hilhorst
Hendrik Ebbenhorst
Thijmen Gerritse (van) Ramselaar
Pieter van Veldhuizen

Een aantal van hen had al eerder deel uitgemaakt van het dorpsbestuur. Willem Smits was reeds in 1780 voor het eerst schepen geweest en had in de tussentijd vaak bestuursfuncties bekleed. Theunis van Roomen was in 1797 in het dorpsbestuur gekozen. Bij anderen hadden familieleden eerder op het kussen gezeten. Zo was de vader van Hendrik Ebbenhorst (eveneens Hendrik genaamd) in 1795 eerst in het Comité Révolutionair gekozen en vervolgens in de Provisionele Municipaliteit. Eerder hadden ook telgen van de families Logtensteijn, Hilhorst, Stalenhoef en Dijkman in het dorpsgerecht zitting gehad.

*Adjunct-maire en leden van de municipale raad in 1812*¹⁶

Naam	Geboorte- jaar (leeftijd 1812)	Beroep	Jaarinkomen in guldens ¹	Zetting 1814 in guldens ²
Willem Smits	1749 (64)	Rentenier (voorheen molenaar)	300	6
Jan van den Berg	1765 (48)	Landbouwer op Graswijk in de Birkt	300	14-10
Willem Logtensteijn	1761 (51)	Landbouwer aan het Kerkpad	400	17
Theunis van Roomen	1755 (58)	Landbouwer aan het Lang End, later herbergier in de Zwaan in de Teut	250	12 ³
Anthonie Hilhorst	1756 (57)	Landbouwer (voorheen koopman en later winkelier)	300	7
Rijk Stalenhoef	1756 (57)	Landbouwer op Groenendaal aan het Kort End	300	13-10
Willem Dijkman	1776 (37)	Landbouwer, bouwman, voerman, daghuurder	300	8 ⁴
Pieter Hilhorst	1786 (27)	Landbouwer en veehandelaar in de Birkt (bij Hofslot en later op het Derde Erf)	350	13-10
Hendrik Ebbenhorst	1782 (31)	Bakker en landbouwer in de Teut	250	6
Thijmen Gerritse Ramselaar	1767 (46)	Landbouwer te Isselt	350	10
Pieter van Veldhuizen	1778 (35)	Landbouwer op Isselveld te Isselt	350	10

¹⁴ Derks en Heurneman, 2010, 191.

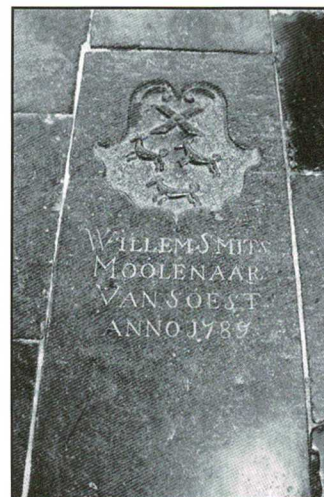
¹⁵ GA Soest, Archief gemeentebestuur Soest 1812-1928, inv.nr. 69.

¹⁶ Met dank aan Gérard Derks voor de aangeleverde gegevens.

Van de Soester dorpsbestuurders waren adjunct-maire Willem Smits en maire Anthonie Jacob Schutter de enige gereformeerden. De gehele municipale raad was dus katholiek. Ook in het verleden hadden in Soest altijd katholieken deel uitgemaakt van het dorpsgerecht, hoewel in de zeventiende en achttiende eeuw officieel alleen gereformeerden in aanmerking konden komen voor bestuursfuncties. Er waren gewoonweg te weinig geschikte gereformeerden geweest om alle bestuursfuncties te vervullen. Soest was na de Reformatie dan ook overwegend katholiek gebleven.

Het grote aandeel landbouwers dat in 1812 in de municipale raad zat, weerspiegelde het nog altijd sterk agrarische karakter van het dorp. Willem Smits was als zestiger de nestor van de bestuurders. Voorheen was hij molenaar geweest. Daarmee zal hij goed hebben verdiend, want in 1813 staat hij als rentenier te boek. De twintiger Pieter Hilhorst vormde samen met de dertigers Hendrik Ebbenhorst, Pieter van Veldhuizen en Willem Dijkman de jongere garde. Met inkomens tussen de 250 en 400 gulden per jaar moeten de leden van de municipale raad tot de meer welvarende inwoners van het dorp hebben behoord. Toch zegt dit inkomen niet alles. Zo staat op de lijst bij bakker Hendrik Ebbenhorst het volgende genoteerd: "Zegt jaarlijks niets te kunnen overhouden maar integendeel te verliezen". Mogelijk trachtte hij hiermee zijn belastingaanslag wat omlaag te krijgen. Hij was trouwens niet de enige die een dergelijke kanttekening liet plaatsen. Ook Peter Dijkman, die volgens de lijst maar liefst 500 gulden per jaar verdiende, klaagde dat zijn inkomsten niet opwogen tegen zijn uitgaven. De verschillen tussen de bedragen die de municipaliteitsleden in 1814 bij een zetting moesten afstaan, nuanceren het beeld dan ook enigszins en laten zien dat een hoog jaarinkomen alleen niet zaligmakend was.

Op 16 januari 1813 overleed maire Anthonie Jacob Schutter plotseling op 42-jarige leeftijd. Hij werd begraven in de Oude Kerk in Soest. Zijn opvolger was Gerrit van Steijn (1769-1857), die sinds 1794 heer van Hensbroek was. Hij was afkomstig uit een Amsterdams koopliedengeslacht en had net als Schutter een militaire carrière achter de rug. Hij was later als jurist actief geweest aan het Hof van Holland. Tijdens zijn burgemeesterschap van Soest oefende hij tevens het beroep van notaris uit, sinds 1814 in Soest en vanaf 1820 hield hij kantoor in Zeist.¹⁷

Dienstplicht

Eén van de lastige taken waar de maire zich voor gesteld zag, was de doorvoering van de door velen gehate dienstplicht. Op woensdag 5 mei 1813 zat maire Gerrit van Steijn van Hensbroek voor het eerst de vergadering van de municipale raad voor. De notulen schreef hij zelf, want hij was tegelijkertijd secretaris. Gelukkig zijn deze notulen (in tegenstelling tot die uit de periode 1798-1812) bewaard gebleven. Zo is het mogelijk om het reilen en zeilen van de municipale raad vanaf 1813 weer op de voet te volgen. Eén van de eerste agendapunten was het verzoek van de Prefect om de gesteldheid van de ingezetenen en hun geschiktheid voor de Nationale Garde door te geven. Van alle mannelijke inwoners werden naam, leeftijd, beroep, geboortedatum en -plaats,

¹⁷ Zie ook: Heupers, 1963.

burgerlijke staat, aantal kinderen, jaarinkomen, lichaamslengte en geschiktheid voor de dienstplicht opgeschreven. Bij dat laatste werd soms een opmerking geplaatst. Dit kunnen constatering over de gezondheid van de betrokkene zijn geweest, op basis waarvan iemand ongeschikt werd bevonden, zoals: “gebrekkelijk”, “benauwde borst”, “hoge ouderdom”, “ongeschikt en armoedig afgewerkt persoon”, “ziet er zwakkelijk uit”, “mismaakt”, “gaande met twee krukken”, “is doof”, “heeft een stijve arm”, “een gebroken deij en gestropeerd aan de rechterhand”, “is zwaar gebroken”, “heeft een stijve vinger en zeven jonge kinderen”, “gaande kreupel” en “heeft een gezwel in de rechter zijde”. Municipaliteitslid Rijk Stalenhoef was één van de afgekeurden wegens een “gebreklijke hand”.

Ook economisch-sociale factoren konden reden voor afkeuring zijn, zoals “neemt de boerderij waar van zijn moeder”, “heeft een vader van 73 jaar”, “heeft een oude moeder tot zijnen laste” (komt verschillende malen voor), “heeft een blinde vrouw” of “bezwaard met een talrijk gezin”. Waarschijnlijk betrof het soms ook mededelingen van de betrokkene zelf, waarmee hij probeerde onder de dienstplicht uit te komen. Aantekeningen die evengoed tot de categorie ‘goede smoezen’ zouden kunnen behoren: “zegt een benauwde borst te hebben”, “heeft een vader van 66 jaren” en “zegt jicht te hebben”.¹⁸ Wanneer iemand zelf niet in dienst wilde en genoeg geld had, was er ook nog de mogelijkheid om een vervanger in zijn plaats dienst te laten nemen. Zo staat bij de ongehuwde broers Hendrikus (werkman) en Wilhelmus Butzelaar (kleermaker), die beiden geschikt waren bevonden voor de dienstplicht, de aantekening dat ze “een Remplaçant [vervanger] bij de Armie”¹⁹ hadden.

Op 7 mei 1813 reisden maire Gerrit van Steijn van Hensbroek en adjunct-maire Willem Smits samen naar Amsterdam om deze lijst persoonlijk aan de Prefect van het Departement van de Zuiderzee aan te bieden. Meer dan de helft (171 van de 315 = 54%) was ongeschikt bevonden, overigens meestal zonder opgaaf van reden.

Gang van zaken in de municipale raad

Ruim een maand later werd tijdens de tweede vergadering van de municipale raad uitdrukkelijk bepaald dat alle leden tijdens de vergaderingen aanwezig moesten zijn. Mogelijk was het ontbreken van Hendrik Ebbenhorst en Pieter Hilhorst aanleiding om hierover te beginnen. Iedereen diende op de vastgestelde dag en tijd aanwezig te zijn op de gebruikelijke vergaderlocatie: de Mairie (gemeentehuis) of herberg De Drie Ringen. Laatkomers moesten een boete van zes stuivers betalen. Wie zonder goede reden (bijv. ziekte) geheel afwezig was, kreeg een boete van twaalf stuivers. En als er belangrijke onderwerpen op de agenda stonden, zoals de conscriptie (dienstplicht), requisitie (vordering) van paarden of manschappen, contributies voor de gemeente, schouwen van wegen, sloten en beken, de administratie van de armen- en gemeentekassen of wanneer er municipaliteitsleden naar elders gezonden zouden worden, werd de boete verhoogd naar dertig stuivers.²⁰ Verder werd afgesproken dat de municipale raden om de beurt zouden worden benoemd in commissies die buiten de gemeente moesten reizen, “te beginnen met de oudste en jonste in jaren [...] zonder dat iemand onder welk voorwendzel zulks ook zoude zijn, zich daaraan zal kunnen onttrekken”²¹. Wel had elk

18 GA Soest, Archief gemeentebestuur Soest 1812-1928, inv.nr. 1022, digitale versie geraadpleegd:

<http://www.soest.nl/pdf/Archief/1813%20A-Z.pdf>

19 Ibidem.

20 GA Soest, Archief gemeentebestuur Soest 1812-1928, inv.nr. 22, 8-6-1813.

21 Ibidem.

lid de vrijheid zijn beurt aan een ander door te geven, als die ander daarmee instemde.

Vergaderingen vonden in 1813 zeer onregelmatig plaats: 5 mei, 8 juni*, 24 juni*, 31 augustus*, 21 oktober*, 4 december en 5 december. Op de data met een sterretje vonden extraordinaire (buitengewone) vergaderingen plaats. Niet altijd was iedereen aanwezig. Zo ontbraken op 21 oktober Rijk Stalenhoef, Willem Dijkman, Thijmen Gerritse Ramselaar en Anthonie Aartse Hilhorst. Op 5 december lieten Pieter Veldhuizen en wederom Thijmen Gerritse Ramselaar verstek gaan. Onderwerpen die in dat jaar aan de orde kwamen, waren de kosten voor salaris en bewapening van de Garde Champêtre (veldwachter), de budgetten voor het lopende jaar en de schulden waar de gemeente Soest na 1812 mee was blijven zitten à 1.327,85 francs (ca. 630 gulden).

Op zondag 4 december vond een bijzondere vergadering plaats. De notulen beginnen ook niet voor niets op een nieuwe bladzijde in het resolutieboek. De maire en alle leden waren present. Kort tevoren was prins Willem VI, de oudste zoon van de gevluchte stadhouder Willem V, teruggekeerd naar de Nederlanden. In Soest was een brief binnengekomen van het Provisioneel Provinciaal Bestuur met de boodschap dat de maire en de municipale raad van Soest uit hun functies waren ontheven en voor hun diensten werden bedankt. Vervolgens werd hen gevraagd om het bestuur van Soest voorlopig tot nader order te blijven waarnemen. De bestuurders moesten de plechtige eed afleggen om “aan het vaderland en aan Zijne Doorluchtige Hoogheid den Heere Prince van Orange Nassau enz. gehouwen en getrouw te zijn”. Het gemeentebestuur (zo heet dat sindsdien) aanvaardde deze opdracht “met onuitsprekelijk genoegen”.²²

tegen. *Plaque van Bandbrecht* *W. Smits*
Jan van den Bergh *W. H. V. Logtestijn*
Rijk Stalen Hoef *H. E. E. E. E.*
Peter Hilhorst *Joan A. Hilhorst*
im. J. J. J. J. J. *Joan van Rooyen*
P. Veldhuysen *W. Dijkman*
J. van Ramselaar

Het Soester bestuur onder koning Willem I

Het gemeentebestuur behield tot 1818 dezelfde samenstelling. Het kwam tussen de zes en negen keer per jaar bijeen. Uit de notulen blijkt dat in de eerste jaren onder koning Willem I de financiën van het dorp een grote zorg bleven. Na de Franse tijd was men met grote schulden blijven zitten. Die waren veroorzaakt doordat Soest in die periode flinke bedragen had moeten afstaan voor de generale kas en door leveranties aan en inkwartiering van Russische troepen. Eind 1814 besloot het gemeentebestuur om met de laatste 336 gulden in kas, de drie langst wachtende schuldeisers te betalen. Meestertimmerman Hendrik Fluijt had nog 106 gulden te goed voor het maken van een ereboog voor Napoleon, een “prison” (gevangenis) en voor het plaatsen van eikenhouten palen als handwijzers; Willem Smits kreeg nog 103 gulden voor de werkzaamheden die hij in 1810

²² Ibidem, 4-12-1813.

als secretaris had verricht; met de overgebleven 127 gulden werd een deel van de schuld (408 gulden) aan oud-buurmeester Gijsbert Hilhorst betaald. Daarnaast probeerde het gemeentebestuur extra inkomsten te verkrijgen door het kappen van bomen en de verkoop van hakhout, om met de opbrengst ook de andere schuldeisers te kunnen betalen. Want Wouter Logtensteijn, Wilhelmus Logtensteijn en de weduwe De Beer moesten alle drie nog betaald worden voor het leveren van een koebeest à 85 gulden, verschillende personen hadden de Russische soldaten voorzien van voedsel, drank of onderdak, en ook de reparatie van de dorpsklok en het herstel van de Neerweg waren nog niet vergoed.²³

Verder hield het gemeentebestuur zich bezig met de instelling van een stille wacht, naast de bestaande klapperlieden. Daarvoor werd Soest in drie wijken verdeeld en moesten elke nacht per wijk twee mannen wachtlopen. Bij onraad werden de inwoners met een ratel gewaarschuwd. Er werden voorbereidingen getroffen voor de aanleg van de straatweg van Naarden naar Amersfoort, die door Soest liep. Ook het achterstallige onderhoud van bestaande wegen en watergangen bleef aandacht vragen. De schutterij werd nieuw leven ingeblazen door de aanstelling van burgemeester Van Steijn van Hensbroek als kapitein en de benoeming van een krijgsraad²⁴.

Behalve de notulen geven de bekendmakingen van de gemeenteraad een beeld van bestuurlijke zaken die in 1814 in Soest speelden. Die gaan over dagelijkse aangelegenheden als de hevige sneeuwval in januari, waardoor voetpaden in het dorp onbegaanbaar waren geworden. Elke inwoner werd gemaand om het pad langs zijn eigen huis sneeuwvrij te houden. Verder gaan bekendmakingen over voorzorgsmaatregelen tegen de veepest, de turfwinning, schouwen, het gebruik van de eng en de dorpsbrink of de handhaving van de orde. Zo mocht er in herbergen na tien uur 's avonds en onder kerktijd (van beide gezindten) niet meer worden getapt en werd het schieten met geweren en pistolen binnen de gemeente verboden, aangezien de burgemeester vernomen had "dat sommige onvoorzigtige personen zich niet ontzien om in het Dorps te schieten en zelfs hunne geweeren met scherp te laden waar door de publieke veiligheid benadeeld en het leven der inwoners in de waagschaal wordt gesteld"²⁵. Later werd deze regel nog aangescherpt. Vanwege ruzies die de laatste tijd in verschillende kroegen in Soest hadden plaatsgevonden, werd tijdens de kermis het dragen van stokken en messen in herbergen verboden. Men diende deze wapens thuis te laten of bij binnenkomst in bewaring te geven bij de kastelein.

Andere bekendmakingen waren een direct gevolg van de Franse tijd en de vernieuwingen die toen waren ingevoerd, zoals de dienstplicht, de burgerlijke stand, het metriek stelsel en de nieuwe grondwet. Zo bleken lang niet alle geboortes en overlijdens bij de burgerlijke stand te zijn aangegeven: "De Burgemeester van Zoest, bij ondervinding dagelijks ontwaar wordende dat sommige personen welker kinderen geboren worden verzuimen daarvan aangifte bij hem te doen, en daar zodanige nalatigheid volstrekt tegen de Intentie van de Wet van Zijne K:H: in dato 16 Feb 1814 strydende is, worden alle diegenen welke in de agtgeving van Geboorte of Sterven nalatig gebleven zijn aangemaandt zulks als noch ten spoedigsten te doen, en dat voortaan niet meer te verzuimen [...]"²⁶.

23 Ibidem, 27-12-1814.

24 Ibidem, 4-9-1816. Overige leden van de krijgsraad: Reyer de Beer als sergeant, Anth. Logtensteijn Anthz: als korporaal, Theunis Smorenborg als schutter en Anthonie Butzelaar als secretaris. De luitenantspost bleef onvervuld, omdat Aarend Tesselhof was voorgedragen tot auditeur militair.

25 GA Soest, Archief gemeentebestuur Soest 1812-1928, inv.nr. 257, 24-5-1814 (in de bron staat het jaartal verkeerd: 1813).

26 Ibidem, 26-2-1814.

Een maand later volgde een oproep om ook alle koeien en schapen aan te geven en dienstplichtigen werden opgeroepen om zich te melden. Ook lag er in maart een week lang een lijst ter inzage met daarop de namen van de 152 notabele personen uit het Departement die de nieuwe grondwet mochten beoordelen. Op maandag 1 en dinsdag 2 augustus kon iedereen in herberg De Drie Ringen zijn maten en gewichten door gekwalificeerde personen laten ijken.

Literatuur:

- G.J.M. Derks en W.A. Heurneman, Soest in de zeventiende en achttiende eeuw (Soest 2010).
- D. van Fulpen, 'Bevolkingsgegevens 1813', Van Zoys tot Soest, jrg. 17 (1996), nr. 1, 20-28; nr. 2, 18-28; nr. 3, 18-28.
- E. Heupers, 'De maires van Soest', Maandblad Oud-Utrecht jrg. 36 (1963), 114-122.
- M. Heurneman, 't Vrije volk van Zoest': Bataafse Revolutie in Soest, 1795-1802', Van Zoys tot Soest, jrg. 29 (2009), nr. 4, p. 1-14; jrg. 30 (2009), nr. 1, p. 1-16.
- W. de Kam, Door de kroon 'geketenden'. Twee eeuwen door de kroon benoemde burgemeesters in Soest (Soest 2000) 9-12.
- J.H. von Santen, 'Aristocratie en liberalisme', in: C. Dekker e.a. (red.), Geschiedenis van de provincie Utrecht. Vanaf 1780 (Utrecht 1997) 111-123.
- P.J. Verdam, 'Provincie en gemeenten in het Utrechtse van 1815 tot 1850', in: J.B.J.M. ten Berge, J.H.Th. Tjdhof en C.J.N. Verstedden (red.), Provincie en gemeente: handdruk of handgemeen?: opstellen over de relatie tussen provincie en gemeente aangeboden aan mr. P. van Zanten ('s-Gravenhage 1988) 30-41.
- Fred Vogelzang, 'Van Staten naar Representanten naar Provinciale Staten. De omwentelingen in het gewestelijk bestuur van Utrecht tussen 1795 en 1816', in: Jaarboek Oud-Utrecht (2009), 109-156.

Illustraties/bijbschriften Deel 1:

- 1) Willem I koning der Nederlanden (1772-1843), geschilderd door Joseph Paelinck (1781-1839), 1819, Rijksmuseum Amsterdam. [van wikipedia: zonder rechten]
- 2) Koningin Wilhelmina (1774-1837), eerste echtgenote van koning Willem I, geschilderd door Jean Baptiste van der Hulst (1790-1862), 1833. [van wikipedia: zonder rechten]
- 3) Het Kozakkenleger arriveert bij de Wittevrouwenpoort te Utrecht op 28 november 1813, geschilderd door Pieter Gerardus van Os, 1816, Centraal Museum. [rechten?]

In het volgende nummer van Van Zoys tot Soest zal het slot van dit artikel verschijnen.

Gemene buren tegen stadse heren

Het dorp Soest en de aanleg van de Amersfoortseweg in de Gouden Eeuw

Jaap Evert Abrahamse

Op 11 januari 1654 ontvingen de Gedeputeerde Staten van Utrecht een brief van de buurmeesters, schepenen en ingezetenen van Soest.¹ In deze brief maakten zij bezwaar tegen het grootste project dat in de Gouden Eeuw werd uitgevoerd op de Utrechtse Heuvelrug: de aanleg van de nieuwe weg tussen Amersfoort en Utrecht. Waarom keerde het dorp Soest zich tegen de Staten? Over stedelingen en boeren, buitenhuizen en potstallen.

Kort na de Vrede van Münster (1648) werd tussen Amersfoort en Utrecht een nieuwe weg aangelegd. Deze Amersfoortseweg was niet alleen een nieuwe verkeersverbinding tussen de beide steden, maar maakte deel uit van een groots plan om een deel van de Utrechtse Heuvelrug om te vormen van een dorre heide tot een landgoederenzone die de concurrentie aankon met 's-Graveland, de Vecht of de Oude Rijn. Langs de weg werd grond uitgegeven aan de stedelijke elite voor de bouw buitenhuizen. Hiermee werd het project een vroeg voorbeeld van projectontwikkeling in publiek-private samenwerking. De weg doorsneed een groot, leeg heidegebied ten zuiden van het dorp Soest. Het landschap was daar in de zeventiende eeuw nauwelijks vergelijkbaar is met het huidige landschap. Het bestaat nu grotendeels uit bos. Die bossen zijn aangeplant in de negentiende en twintigste eeuw. Tot de herbebossing was het landschap nagenoeg boomloos. Delen van de heide waren door overbeweiding en het steken van heideplaggen vervallen tot zandverstuivingen. Het gebied was door zijn zandige bodem en lage grondwaterstand niet geschikt voor akkerbouw. Men hield er schapen en haalde er eikenhakhout. Verder werd de heide gebruikt voor de jacht op hazen en konijnen. Delen van de Heuvelrug dienden in de zeventiende eeuw als 'warande', dat wil zeggen konijnenpark en jachtgebied.

Een sierlijke weg

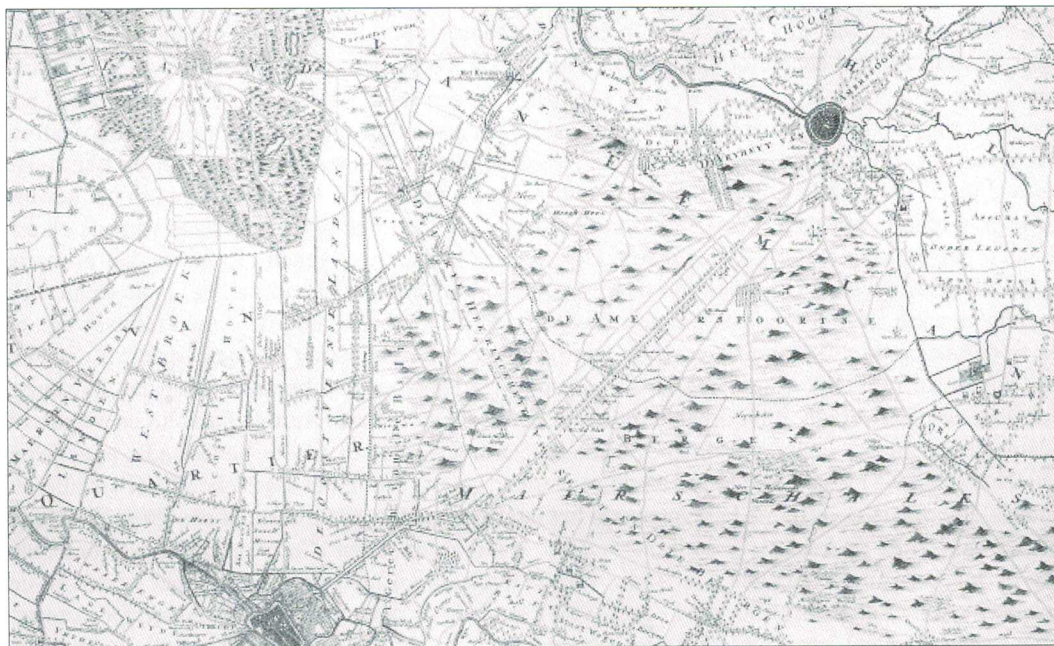
De aanleg van de nieuwe weg was een Amersfoorts initiatief. De oudste vermelding van de weg is te vinden in de notulen van de Amersfoortse vroedschap van 5 juli 1647. Deze overlegde 'hoe

¹ Dit artikel bevat geen noten of literatuurlijst.

Voor archief- en literatuurverwijzingen wordt hier verwezen naar het boek waarop het gebaseerd is: Jaap Evert Abrahamse en Roland Blijdenstijn, *Wegh der weegen: ontwikkeling van de Amersfoortseweg 1647-2010*, Amsterdam, Stokerkade cultuurhistorische uitgeverij, 2010, ISBN 97890 79156 115. Jaap Evert Abrahamse is onderzoeker historische stedenbouw bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Roland Blijdenstijn werkt bij de provincie Utrecht als beleidsmedewerker Cultuurhistorie.

men op het cierlickste sall mogen beplanten ende in goeder postuijre reguleren de wegh op den Bergh naer Utrecht'. Men wilde niet alleen een kortere, goed berijdbare route tussen de beide steden aanleggen, maar nadrukkelijk ook om een *mooie* weg. Men liet een 'provisioneel concept' maken. Dit voorlopige ontwerp van de weg werd ingemeten en getekend door de Amersfoortse landmeter Gerrit Cock. Zijn tekeningen zijn niet bewaard gebleven.

Vervolgens moest Amersfoort naar de Staten van Utrecht. De stad kon plannen maken wat ze wilde, maar had buiten haar eigen gerechtsgrenzen geen enkel recht van spreken. Het stadsbestuur was bij de planning en uitvoering van zijn project afhankelijk van andere overheden. Na jaren overleg en lobbywerk stelden de Staten in 1652 een definitief plan vast. In de tussentijd was men overgegaan op een nieuw organisatie- en financieringsmodel voor de uitvoering van het project. Daarmee werd een nieuw element toegevoegd aan het project. Het ging niet langer uitsluitend om een weg over de hei. Men zou aan weerszijden van de weg bouwgrond uitgeven aan particulieren. Hiermee deed het idee van de 'vakken' zijn intrede. De gronduitgifte werd ingegeven door de behoefte om de kosten te drukken. Maar met de introductie van de 'vakken' kreeg het project ook een bredere doelstelling: het ging niet alleen om een betere verkeersverbinding, maar ook om landschapsverfraaiing en economische ontwikkeling van de woeste grond, die in de ogen van de stedelijke elite waardeloos was. Men poogde mee te liften op de economische dynamiek van de buitenplaatsen, die op allerlei plaatsen rond de grote steden werden aangelegd. De Amersfoortseweg werd hiermee een project dat in zijn doelstellingen vergelijkbaar is met grote droogmakerijen uit dezelfde tijd, zoals de Beemster of de Watergraafsmeer.

Uitsnede uit de kaart van de provincie Utrecht door Bernard de Roij uit 1696. De Amersfoortseweg is het grootste landschapselement op de kaart. Met de aanleg werd in Soest een enorme hoeveelheid gemene grond verkaveld.

Het project zag er – althans op papier – zeer gunstig uit voor investeerders: men kon gratis een groot stuk grond krijgen, waarbij men als tegenprestatie het deel van de weg dat over de kavel liep, moest aanleggen, beplanten en onderhouden. Wie er een huis bouwde en dat zou gaan bewonen kreeg een tweemaal zo grote kavel, en daarnaast allerlei belastingvoordelen. Men mikte met deze regeling overduidelijk op de komst van luxueuze buitenhuizen voor de bestuurlijke (stedelijke) elite. Van een overheidsproject was de Amersfoortseweg een publiek-private samenwerking geworden. De weg zou maar liefst zestien roeden (60,16 meter) breed zijn. Van bestrating was geen sprake; er was een zandweg gepland en de Amersfoortseweg is tot het begin van de negentiende eeuw ook een zandweg geweest. Op de weg zouden langs beide kanten drie rijen eikenloten worden geplant. Zandwallen moesten de weg beschermen tegen het stuifzand. Om de honderd roeden (376 meter), langs de randen van de vakken, moest een zijweg of ‘sortie’ worden aangelegd met een breedte van drie roeden (11,3 meter). De sorties zouden aan weerszijden worden beplant met een rij eiken. De verplichting aan de deelnemers om een groot aantal zijwegen aan te leggen was ongetwijfeld ingegeven door functionele overwegingen. Deze doorgangen op regelmatige afstanden dienden om de gemeenschappelijk gebruikte heide bereikbaar te houden voor de ‘gemene burens’, de gebruikers van de gemene gronden aan weerszijden van de weg. Zo wilde de effecten van de doorsnijding van het gebied verzachten voor de schapenhouders.

‘d’allerbreedste Straet van d’allerbreedste Straten’

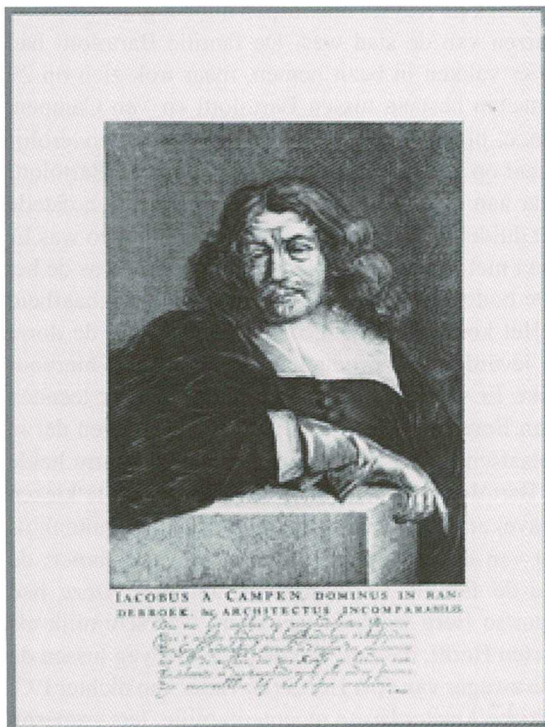
De Amersfoortseweg leek in niets op enige andere weg uit de tijd van de Republiek. De Amersfoortseweg was niet ingesloten in het landschap, zoals de bestaande wegen over de hei, maar werd in zijn geheel en tot in detail ontworpen. De weg was onvoorstelbaar breed, vele malen breder dan welke weg dan ook, meer dan tweemaal zo breed als de Amsterdamse Herengracht of het Haagse Lange Voorhout, waar het klassieke ideaal werd gecombineerd met eigentijds wooncomfort. De breedte bedroeg meer dan zestig meter. Tot de opkomst van autosnelwegen in de twintigste eeuw zijn in Nederland geen wegen van deze breedte aangelegd. De breedste wegen in het gewest Utrecht hoefden volgens het reglement niet breder te zijn dan nodig was om twee wagens elkaar te laten passeren, dus drie tot vier meter. Ook verder werden aan wegen niet meer dan primaire praktische eisen gesteld. De Amersfoortseweg voldeed aan het klassieke ideaal, dat in de Republiek opgang maakte. Het Romeinse wegenstelsel was een voorbeeld voor de Amersfoortseweg. In de Renaissance trachtte men de essentie van de klassieke architectuur te doen herleven door de studie van aanvankelijk vooral literaire en later ook archeologische bronnen. Men las Italiaanse tractaten en plaatwerken, bijvoorbeeld die van Leon Battista Alberti, Andrea Palladio en Vincenzo Scamozzi, en paste de ontwerpprincipes die men daarin aantrof, aan aan de Nederlandse situatie en aan de eigentijdse eisen. In de loop van de zeventiende eeuw drong het klassieke ideaal via allerlei boeken en boekjes door tot de haarvaten van het intellectuele leven. Er bestond een grote kring van bestuurders, rijke opdrachtgevers en ontwerpers, waarvan de leden elkaar op de hoogte brachten van de inhoud van de tractaten. De studie van de tractaten vormde de basis van het werk van de belangrijkste architecten, waaronder Jacob van Campen, de ontwerper van de Amersfoortseweg. Constantijn Huygens beschreef de Amersfoortseweg als ‘d’allerbreedste Straet van d’allerbreedste Straten’. Everard Meyster vergeleek de weg met de Via Appia. Symmetrie, rechtlijnigheid en grootschaligheid waren basisbeginselen van de esthetiek van het classicisme. Dat gold niet alleen voor gebouwen en tuinen maar evenzeer voor landschappen. De schoonheid van de weg kwam niet

alleen voort uit de breedte, ook uit het tracé: steeds weer werd herhaald dat het ging om 'een rechte wegh, linierecht'. Ook de beplanting met meerdere rijen bomen werd in alle besluiten benadrukt. Een belangrijk uitgangspunt was het lijnrechte tracé. Het lag vanuit infrastructureel oogpunt voor de hand om de weg aan te sluiten op de Biltse Steenstraat, de middeleeuwse weg van Utrecht naar De Bilt. Dit is niet gebeurd. Hiervoor zijn verschillende verklaringen, die te maken hebben met de landschappelijke gesteldheid en de hoogten in het terrein, maar vooral met belangen van grootgrondbezitters. Het wegtracé ontweek de zuidflank van de Soesterberg en de 'Biltse Duinen', een groot stuifzandgebied ten zuiden van Bilthoven. De locatie van de hofsteden 'De Klomp' en 'Den Eyck' heeft een rol gespeeld in de tracékeuze. De hofsteden waren eigendom van Anthonie Carel Parmentier en David Godin, twee invloedrijke grootgrondbezitters en regenten in het gebied. De Amersfoortseweg liep precies tussen de beide hofsteden door. De bemoeienis van deze heren (waarover hieronder meer) met het project was er mede op gericht de waarde van hun eigen grondbezit te vergroten.

'Paradijs uit wildernis'

Jacob van Campen, architect van onder meer het Amsterdamse stadhuis op de Dam, was de ontwerper van de weg. Dat blijkt uit een toneelstuk van zijn vriend en buurman Everard Meyster. Het

bevat een passage over Van Campen, waarin zijn werk als architect, maar ook zijn huis Randenbroek bij Amersfoort, en het ontwerp van de Amersfoortseweg wordt beschreven: 'Sijn kunst moet eeuwig flick'ren/ Waer zijn Palleysen blick'ren./ Dat noyt sijnn' naem vergaet/ Soo lang als Rambroeck staet;/ Rambroek! uyt hem gebooren,/ Wat was het doch te vooren?/ Hoe weynigh en hoe niet,/ By dat men 't nu wel siet./ En wat den wegh der weeghen?/ Hier door dees' hey geleegen?'. Jacob van Campen wordt in het toneelstuk opgevoerd als initiator en ontwerper van grote landinrichtingsprojecten rond Amersfoort: 'Nu maelt men de gedaent', en weezen van dien Heer;/ Die zulk een Paradijs, schier soeter, en veel meer,/ Als oyt de Werelt zagh, door zijnn' vernuiftigheden,/ Uyt wildernis, vermogt te vinden en te smeden'. De omgeving van Amersfoort, met de Berg, de landgoederen, maar vooral de weg, nemen een prominente plek in. Het landschap is in het toneelstuk eerder thema dan decor. In Meysters visie was de Amersfoortseweg een landschappelijk en infrastructureel equivalent van het Amsterdamse stadhuis.

Jacob van Campen (1596-1657), de ontwerper van de Amersfoortseweg.
Archief Eemland, Amersfoort.

Landgoederenlandschap

Vanaf de zeventiende eeuw lieten rijke stedelingen, vooral Amsterdammers, buitenplaatsen aanleggen in het Sticht. Naast de riskante buitenlandse handel was het bezit van huizen en land een veilige manier om geld te beleggen en zo risico's te spreiden. Tegelijkertijd waren de drukte en de stank goede redenen om in de zomer de steden te verlaten. Deze ontwikkeling begon langs de Amstel en de Vecht en verplaatste zich geleidelijk verder oostwaarts in de richting van Eemland en de Utrechtse Heuvelrug. De Staten van Utrecht zullen, met de Vrede van Münster in het vooruitzicht, hebben gedacht dat deze trend zich zou voortzetten. Vrede betekende vooral op het platteland een toename van de veiligheid en een opleving van de economie. Men ging uit van een groei van het aantal buitenplaatsen, ook op plaatsen die minder aantrekkelijk waren voor de vestiging ervan. Met de uitgifte van grond langs de Amersfoortseweg werd hierop ingespeeld. Men trachtte een ontwikkeling in gang te zetten die zou leiden tot bebouwing van het gebied met buitenplaatsen. Jaspas Schade, geëligeerde Raad van de stad Utrecht, gaf het goede voorbeeld door als eerste een huis te bouwen aan de Amersfoortseweg. Hij bouwde het huis Zandbergen, dat in een latere vorm nog altijd bestaat. Niet veel deelnemers zouden hem volgen. Op de provinciekaart van Bernard de Roij uit 1696 staan langs de weg zeven huizen. Ondanks de gunstige voorwaarden wilden weinigen bouwen. Het project kwam nooit echt van de grond. De eerste die zich terugtrok was de belangrijkste 'externe' investeerder: Guillelmo Bartolotti, een van de rijkste mannen in de Republiek. Bartolotti woonde aan de Amsterdamse Herengracht, in een door Hendrick de Keyser ontworpen dubbel grachtenpand, dat indertijd een van de grootste en mooiste huizen van de stad was. De familie Bartolotti had wortels in Vlaanderen en Italië. Bartolotti zou vier vakken in bezit nemen, maar trok zich op 20 maart 1653 terug uit het project. Er hebben contacten bestaan tussen Bartolotti en Van Campen, onder meer via Huygens. De familie Bartolotti moet plannen hebben gehad om een buitenverblijf aan de Amersfoortseweg te bouwen, maar heeft daar op het laatste moment van afgezien. Bartolotti kocht een groot stuk grond in Soest en legde daar aan de Birkstraat de buitenplaats met hofstede 'Heuvel en Dael' aan. Deze gang van zaken maakt duidelijk dat het project niet zonder risico was. Er is een aantal mogelijke redenen waarom het project niet liep zoals gepland. In de winter was de heide koud en winderig, in de zomer heet en stoffig. De bodemgesteldheid en de slechte bereikbaarheid leidden tot terughoudendheid bij investeerders. Het kostte veel geld, moeite en tijd om de dorre zandgrond in cultuur te brengen. Landgoederen leverden hun producten aan de steden; hiervoor was een verbinding over water het meest geschikt. Er waren plaatsen die zich veel beter leenden voor de aanleg van landgoederen. Op de kaart van Bernard de Roij uit 1696 is goed te zien dat in het gebied langs de Eem een reeks grote buitenplaatsen lag. De omstandigheden op de dorre heide zullen hebben bijgedragen aan de beslissing van Bartolotti om een andere en betere plek te kiezen voor zijn buitenplaats. Hij was niet de enige: Heuvel en Dael werd aangelegd naast het buitenhuis Hofslot, dat in 1643 in eigendom was gekomen van een andere prominente Amsterdammer: de wapenhandelaar Justus (Joost) Baeck, waarmee de familie Bartolotti verwant was. Deze had meerdere stukken gemene grond op de Amersfoortse Berg in pacht genomen, waarschijnlijk als warande of jachtgebied. Het zelfde gold voor Marten Hooft, die ook een deel van de weg tussen de stad en de Galgenberg in beheer had. Baeck was de zwager van C.P. Hooft (de vader van dichter P.C. Hooft) en daarmee gelieerd aan deze zeer invloedrijke Amsterdamse regentenfamilie. Iets verderop lag Soestdijk, dat rond 1650 werd gebouwd op last van de Amsterdamse burgemeester Cornelis de Graeff. De buitenplaats was voorzien van een wildbaan en werd in 1674 verkocht aan stadhouder Willem III. Na de Glorious Revolution van 1688, waarbij Willem III de Engelse troon besteeg,

mocht het worden omschreven als 'Het Konings lacht Huys t' Soestdijk'. Bij de buitenplaats naast Soestdijk vermeldt de kaart van De Roij de naam 'Biker'. Hiermee werd bedoeld op een andere prominente familie uit Amsterdamse regentenkringen: Bicker, die daar het landgoed 'De Eult' had laten aanleggen. Het gebied langs de Eem was, in tegenstelling tot de droge heide, nogal in trek bij de stedelijke elite. Maar de voornaamste reden dat de bouw langs de Amersfoortseweg niet op gang kwam lag in de economische teruggang. Tijdens de aanleg van de weg brak de Eerste Engelse Oorlog (1652-1654) uit. Deze werd in 1665-1667 gevolgd door de Tweede Engelse Oorlog. Maar de doodklap kwam met het Rampjaar 1672 en de daarop volgende Franse bezetting van Utrecht. Dit leidde tot grote economische schade, zowel in de stad Utrecht als op het platteland. Veel landhuizen werden verwoest en veel regenten ontvluchtten het gewest. Dit had kwalijke gevolgen voor de Amersfoortseweg, omdat bouwinitiatieven vooral van hun kant moesten komen. De nieuwbouw van buitenhuizen en aanleg van landgoederen kwam stil te liggen. Veel bestaande goederen stonden voor weinig geld te koop. In de acten van transport en verhuur van vastgoed zijn langs de Amersfoortseweg vooral boerderijen, schaaphokken en schuren te vinden.

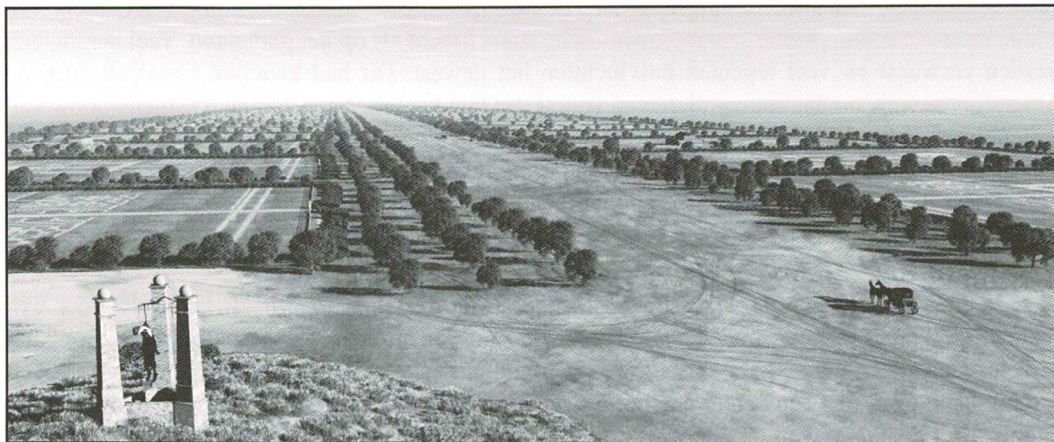
Herscheping van de Heuvelrug

Met de aanleg van de Amersfoortseweg trachtte de gewestelijke overheid, gesteund door een aantal grootgrondbezitters, met beperkte middelen en een grote rol voor particulieren, om het heidelandschap een nieuw karakter te geven. Ontginning en verfraaiing van het landschap zouden hand in hand gaan met een betere ontsluiting, de komst van nieuwe bewoners en een economische impuls. Met de aanleg van de Amersfoortseweg deed de moderniteit zijn intrede. Rechthoekigheid en uniformiteit waren niet alleen esthetische idealen, maar leidden ook tot betere infrastructuur en een rationele indeling van de grond. De initiatiefnemers van de Amersfoortseweg trachtten om het landschap door middel van een grootschalige doorsnijding geheel te herscheppen. Het project was zeer ruim opgezet – gezien de lage grondprijs hoefde men op een hectare meer of minder niet te kijken. De weg zou zijn omgeving voorzien van een nieuwe structuur, een nieuw landschapsbeeld en nieuwe functies. Een groot gebied veranderde in één keer van eigenaar. Het ging over in particuliere handen, waardoor investeringen te verwachten waren. Het nieuwe landschap zou worden bewoond door de stedelijke elite, die door immigratie en economische groei sterk was gegroeid. Bij de aanleg van dit grootschalige stedelijke artefact werd geen rekening gehouden met de agrarische bevolking, maar alleen met lokale grootgrondbezitters. Deze ingreep heeft door onvoorziene tegenslagen niet het gewenste effect gehad op landschap en bewoning. De elf kilometer lange Amersfoortseweg is mislukt als projectontwikkeling, maar uiteindelijk is voor een minimaal bedrag een nieuwe infrastructuur tot stand gekomen. De nieuwe landschappelijke structuur van de weg en de sorties was de basis van de ruimtelijke ontwikkeling van de wijde omgeving. De Amersfoortseweg staat in de traditie van grootschalige projecten als de droogmakerij van de Beemster of de ontginning van 's-Graveland. Dergelijke landinrichtingsprojecten hadden als oogmerk een transformatie te bewerkstelligen van vrijwel waardeloos land of water naar een bruikbaar, renderend en mooi cultuurlandschap. De weg die de heide doorsneed, zou als centraal element in het landschap fungeren. Landschapsverfraaiing zou hand in hand gaan met economische ontwikkeling en betere ontsluiting.

Grondbezit en gerechtsgrenzen

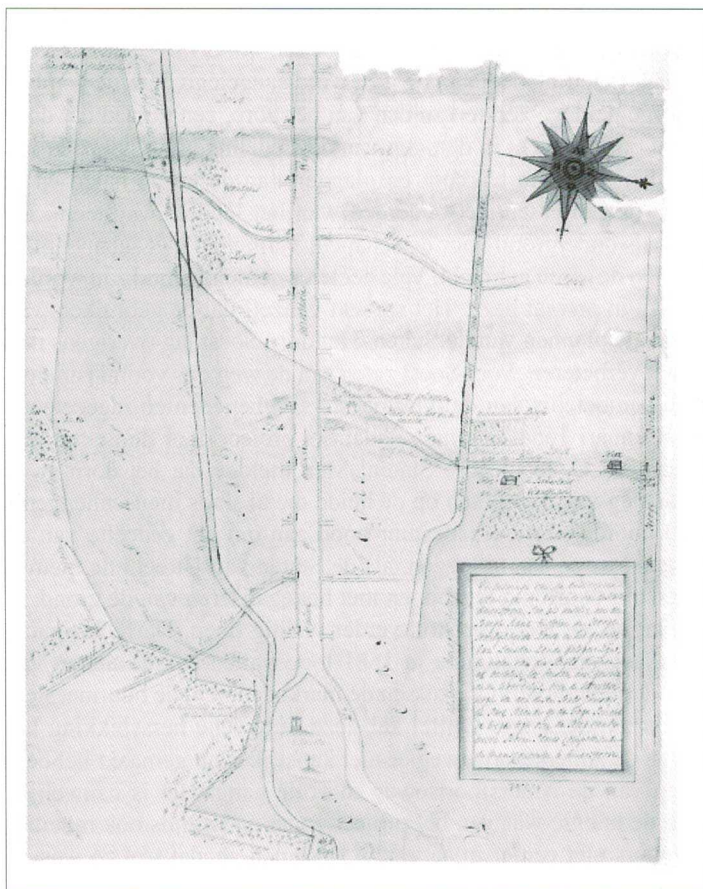
Met de aanleg van de Amersfoortseweg werd inbreuk gemaakt op eigendoms- en gebruiksrechten van grote stukken grond op de Utrechtse Heuvelrug. De grond die werd vergraven viel onder drie

rechtsgebieden. Aan het oosteinde lag Amersfoort; aan het andere uiteinde van de weg lag Zeist. Daartussen viel het gebied onder het dorpsgerecht Soest. Daarmee was de aanleg van de weg niet alleen een ontwerpproject, maar ook en vooral een spel van tegengestelde belangen. De aanleg zorgde onder de vrijheid van Amersfoort niet voor problemen: de stad was initiatiefnemer van het project en had zelf de zeggenschap over de gemene grond. Onder de jurisdictie van Zeist was de grond in eigendom van twee grootgrondbezitters: Anthonie Carel Parmentier aan de zuidzijde en David Godin aan de noordzijde van de weg.

Artist's impression van de Amersfoortseweg op basis van de relevante archiefstukken.
Tekening Mikko Kriek, Amsterdam.

Parmentier had niet alleen als grootgrondbezitter, maar ook als bestuurder een belangrijke stem in aanleg en onderhoud van de infrastructuur. Hij was in zijn hoedanigheid van Statenlid betrokken bij de schouw van de bestaande wegen onder De Bilt en Zeist. Parmentier zette zijn lidmaatschap van de Staten in ter behartiging van persoonlijke belangen. Dit was in de zeventiende eeuw een gebruikelijke gang van zaken: zolang de belangen van de overheid geen al te ernstige schade opliepen, lag men absoluut niet wakker van wat tegenwoordig zou worden betiteld als beduidend méér dan de schijn van belangenverstrengeling. Parmentier was eigenaar van de hofstede 'De Gulden Hoeve', alias 'De Klomp'; deze zou komen te liggen aan het einde van de Amersfoortseweg. David Godin was geen lid van de Staten, maar wel drost van Maartensdijk en dus voorzien van een zeer goed netwerk in het landsbestuur. Dat blijkt onder meer uit het feit dat zijn zoon Johan Louis Godin (1639-1688) wel Statenlid werd. Zijn andere zoon Carel was getrouwd met Elisabeth Parmentier, dochter van Anthonie Carel Parmentier. Godin was eigenaar van de hofstede "Den Eijck" ten zuiden van de Amersfoortseweg. Hij was in een vroeg stadium op de hoogte van de aanleg van de weg. Hij had in 1649 een groot stuk grond gekocht, dat behoorde tot het geseculariseerde bezit van de abdij van Oostbroek. De Staten van Utrecht hadden hem de grond verkocht op voorwaarde dat bij eventuele aanleg van de weg de daarvoor benodigde grond zou worden teruggekocht voor dezelfde prijs per morgen. Deze bepaling moet worden gezien als anti-speculatiebeding. Hiermee werd voorkomen dat Godin meer geld kon vragen voor de pas aangekochte grond. Hij kon geen winst maken op de grond zelf, maar wel rekenen op de waardevermeerdering van de grond langs de weg.

Kaart van de grens tussen Amersfoort en de omliggende gerechten uit 1681. De Amersfoortseweg loopt loodrecht door het midden van het kaartbeeld. De sorties en de palen die de grens tussen de kavels aangeven zijn te zien. Archief Eemland, Amersfoort.

en daar zelf bepaald niet slechter van te worden. Het feit dat de beide hofsteden, “De Klomp” en “Den Eijck” exact aan het einde van de weg kwamen te liggen is waarschijnlijk het gevolg van de bemoeienis van hun eigenaren. Hun inspanningen waren gericht op verbetering van de bereikbaarheid van hun eigen grondbezit, meer nog dan die van het gewest.

Soest maakt bezwaar

Alle partijen die met de aanleg van de weg te maken kregen, hadden invloed op het project, behalve één: het dorp Soest. Soest werd consequent genegeerd bij de planvorming en de besluitvorming rond de aanleg van de Amersfoortseweg. We hebben gezien dat een deel van het grondgebied van Soest werd gedomineerd door de stedelijke elite, die er buitenhuizen, landgoederen en jachtterreinen liet

De Staten van Utrecht betaalden het project niet zelf, maar stelden een subsidie van 2500 gulden beschikbaar voor het project. Dit bedrag werd niet gelijk over de vakken verdeeld. Het overgrote deel van het geld ging naar de vakken die tussen de Holle Biltse weg en de Dijstel lagen. Dit waren de vakken die vielen in het grondbezit van Anthonie Carel Parmentier en David Godin. De beide heren kregen allebei 1020 gulden. De nieuwe eigenaren van de overige vakken kregen allemaal 20 gulden. De subsidie die aan Godin en Parmentier werd toegekend moet worden gezien als relatiegeschenk van de Staten. De mogelijkheid bestond dat hij zou gaan dwarsliggen. Waarschijnlijk moet het bedrag dat hij ontving worden gezien als een (geslaagde) poging om dat te voorkomen. Parmentier was zelf schenker en ontvanger van het bedrag. Hij heeft vaker laten zien zijn Statenlidmaatschap en zijn status van grootgrondbezitter goed te kunnen combineren

aanleggen. Deze lagen langs de Eem, waar de bodemgesteldheid en de waterhuishouding zodanig waren dat de aanleg van buitenplaatsen goed mogelijk waren. Maar de Amersfoortseweg werd aangelegd in een totaal ander landschap. Een flink deel van de weg werd aangelegd door de gemene grond van het dorp. Die lag in het droge heidegebied ten zuiden van het dorp, een gebied dat door de initiatiefnemers als 'woestijn' werd omschreven: in de ogen van de stedelingen was deze grond niets waard. De ingezetenen hadden het recht om hakhout en plaggen van de hei te halen en er schapen te laten grazen. Het gebied was een essentieel onderdeel van het landbouwsysteem. De plaggen werden in potstallen gebruikt als ondergrond voor de schapen. Vermengd met schapenmest werden de plaggen als vruchtbare laag op de essen gebracht. Vele hectares gemene grond zou worden onttrokken aan dit systeem en overgaan in privaat bezit. Het spreekt vanzelf dat de gebruikers van de gemene gronden niet blij waren met de plannen van de Staten. Het dorp Soest lag overigens niet aan de weg. De bereikbaarheid zou niet verbeteren. Voor Soest zaten aan de weg dus vooral nadelen, en weinig voordelen. Dit blijkt uit de bemoeienis van de buurmeesters, schepenen en ingezetenen van Soest met het planproces. Op 11 januari 1654, dus lang nadat het project door de Staten was vastgesteld, stuurden zij een brief naar de Gedeputeerde Staten. Men meldde dat het dorp grote schade zou komen te lijden door de aanleg van de vakken op de heide die al sinds mensenheugenis tot de gemene gronden van het dorp hoorde. Het dorpsbestuur bood aan om het gedeelte van de weg dat door Soest zou lopen, op eigen kosten aan te leggen, als de Staten van Utrecht de nieuwe eigenaren van de vakken zou bewegen om voorlopig te stoppen met het egaliseren van de grond. De Staten van Utrecht gingen hier niet op in. Het dorp kon verder weinig doen. De rechtsmacht in Soest was als gevolg van het Plakkaat van Verlatinghe in 1581 toegefallen aan de Staten van Utrecht. Wat dit voor gevolgen had voor de verhoudingen tussen de markegenoten, de buurmeesters en de schepenen, is niet bekend, maar zonder enige twijfel zal deze juridische herschikking het bezwaar van Soest tegen de aanleg van de Amersfoortseweg er niet kansrijker op gemaakt hebben. Toen de zaak speelde, was de aanleg van de Amersfoortseweg in volle gang. Het is nauwelijks voorstelbaar dat men in Soest niet op de hoogte was van het project, maar anderzijds ook moeilijk te verklaren waarom bestuur en inwoners niet eerder in actie zijn gekomen als dat wel zo was en men dus grote schade aan de belangen van het dorp kon voorzien. Hoe dan ook, Soest leverde een achterhoedegevecht. De belangen van de gebruikers van de heide wogen niet op tegen de grootse plannen van de Staten en de eigenaren van de vakken. De Gedeputeerde Staten hadden met de vaststelling van het project door de Staten in 1652 een volmacht gekregen om geheel naar eigen inzicht te handelen. In de jaren erna heeft Soest, blijkens de rekeningen van de buurmeesters, zijn belangen in deze kwestie behartigd: de schepenen gingen minimaal een keer per wagon naar Utrecht om daar het behoud van de "gemeente" te bepleiten. Bovendien hadden ze een advocaat in de arm genomen. Maar het project was niet meer te keren. Soest leverde een achterhoedegevecht en zou het onderspit delven. De gemene burens van Soest waren kansloos tegen de stedelijke en bestuurlijke elite, die het landschap wilden inrichten naar klassiek voorbeeld, volgens de inzichten van Jacob van Campen. Er blijven nog vragen over. Zo is niet duidelijk hoe de Staten verder hebben gereageerd en of er bijvoorbeeld schadevergoeding is betaald. Hiervoor is aanvullend onderzoek nodig in de archieven van Soest, de Staten en de Gedeputeerde Staten.

In de publicatie 'Bespiegelingen over de familie Hilhorst aan de hand van familiewapens' in Van Zoys tot Soest 31e jrg nr 3 is in de tekst de verwijzing naar de voetnoten abusievelijk niet opgenomen, tevens zijn een paar tekstpassages weggefallen. Reden waarom dit artikel opnieuw wordt geplaatst. (red.)

Bespiegelingen familie Hilhorst aan de hand van de familiewapens

Reinier Hilhorst

Inleiding

Medio jaren negentig vorige eeuw werd de latente interesse voor genealogie in mij wakker geschud toen tijdens een familiebijeenkomst het gesprek kwam op een wapen van het geslacht Hilhorst uit 1477. Ik had nooit eerder van het bestaan gehoord en besloot een en ander eens uit te gaan zoeken. Een eerste verkenning leverde direct verrassende resultaten op, namelijk dat het niet bij één wapen is gebleven maar dat het om een hele reeks gaat en bovendien, dat de sporen ook nog eens verder terug gaan in de tijd! Het heraldisch onderzoek werd spoedig uitgebreid naar andere Eemlandse families. Daarna ben ik heraldiek met obligaat bronnenonderzoek gaan combineren om zo een beter en betrouwbaarder beeld te krijgen van de familieverbanden tussen de verschillende 'aanzienlijke geslachten' uit Amersfoort en omgeving.

Menigeeen heeft mij de afgelopen jaren met raad en daad bijgestaan. Met name wil ik Jos G.M. Hilhorst, Gérard Derks, Ton Hartman en Dick van Wageningen bedanken voor hun directe en indirecte betrokkenheid in de aanloop naar dit exposé.

In de navolgende uiteenzetting behandel ik de diverse wapens van de familie Hilhorst, met hier en daar een eenvoudige toelichting. Een uitgebreide stamreeks zult u niet aantreffen omdat bij de oude stam niet altijd duidelijk is hoe de filiatie tussen de verschillende takken precies in elkaar steekt.

Hillenhorst

Openig moment, vermoedelijk halverwege de 14^e eeuw, is een familie Van Hil(len)horst neergestreken in de contreien van Soest. Aangenomen mag worden dat de familienaam is ontleend aan het landgoed en de hofstede *Hillenhorst*. Dit eeuwenoude goed is gesitueerd op de grens van Amersfoort en Stoutenburg, tegenwoordig Koedijkerweg nr. 30, niet ver verwijderd van het voormalige kasteel Stoutenburg. De geschiedenis van *tgoet van Hilhorst* gaat vermoedelijk terug tot de Karolingische tijd¹.

De betekenis van de naam wordt verklaard uit de kenmerken van het domein. 'Hil' is synoniem voor hoogte en 'horst' betekent bosrijk landschap. De contouren van het oorspronkelijke grondgebied, ca 41 ha groot, zijn tot op de dag van vandaag grotendeels onveranderd gebleven en zijn verifieerbaar op oude plattegronden zoals die van J. van Diepenem uit 1637². Volgens Jos G.M. Hilhorst was de oudst bekende bewoner van de Hillenhorst waarschijnlijk zekere *Rycout*. Dat zou blijken uit een

1 Jos G.M. Hilhorst, *De Soester familie Hilhorst en het goed van die naam* (Manuscript), Oegstgeest 2003.

2 Archief Eemland (AE), Superintendents BNR 1.02, K16-4, kaart Hilhorst, afmetingen ca 46,5 cm x 67 cm

rekening van Arnoud van IJsselstein betreffende de afdracht van *keurmede* voor de periode 1334-36³. Keurmede was een soort successierecht. De waarde van het beste stuk uit de nalatenschap van *Rycouts wijff van Hilhorst*, de overleden echtgenote van Ricout, werd getaxeerd en aangeslagen op 1£ 10 schellingen. Dit bedrag moest worden betaald aan de bisschop die toen tevens de landsheer was. Of deze Ricout de stamvader is van of dat hij enige relatie heeft met de familie Hilhorst blijft (nog) in nevelen gehuld.

Hoe het ook zij, de oude stam van het geslacht Hilhorst neemt voorlopig een aanvang met Gerrit (van Hilhorst), geboren ca 1325. Van hem is met zekerheid een viertal zonen bekend: Gerrit Gerritsz, Jan Gerritsz (ca 1350-ca 1420), Gijsbert Gerritsz (ca 1355-ca 1411) en Arnout Gerritsz (ca 1370-na 1437⁴). Een vijfde zoon, Rutger Gerritsz van Hilhorst († voor 1410?), houden we voorlopig pro memorie.

Het heraldisch vertrekpunt

In de kring van genealogisch geïnteresseerde nazaten circuleert hardnekkig het idee dat het wapen van *Aernt van Hilhorst* uit 1478 als HET familiewapen Hilhorst moet worden beschouwd. Dat is een

zegel Aernt Hilhorst soen, 1478
(Archief Eemland, Stadsarchief
BNR 1, Inv.nr. 3958-119)

misvatting die nodig moet worden bijgesteld. Het gros van de nu levende leden met de naam Hilhorst stamt sowieso niet (in rechte lijn) af van deze Aernt maar van een andere tak, die van Meijns Hilhorst. Formeel gezien mogen zij dus geen aanspraak maken op zijn beeldmerk. Bovendien is dit niet de enige uitvoering. Er waren binnen het geslacht Hilhorst meerdere autonome wapens, of varianten daarop. Wapens met en zonder vrijkwartier maar ook met verschillende wapenfiguren. Wat is een vrijkwartier? Een vrijkwartier behoort tot de zogeheten herautstukken. Dat zijn patronen die het veld van het wapenschild verdelen door middel van rechte lijnen. Een wapen met een vrijkwartier heeft een veld dat is verdeeld in twee ongelijke delen: een deel beslaat ruwweg een kwart van het veld - het vrijkwartier - het andere deel beslaat de overige driekwart. Een klein (formaat) vrijkwartier wordt schildhoek genoemd. Een wapen wordt altijd

beschreven vanuit de positie van de wapendrager, alsof je achter het schild staat. Van de beschouwer uit gezien is links dus rechts. Het vrijkwartier staat vrijwel altijd in de rechterbovenhoek. Dat geldt ook voor het wapen van Aernt Hilhorst, dus met een vrijkwartier 'heraldisch' rechts.

Het oudste authentieke exemplaar is vooralsnog het zegel van *Gherijt van Hilhorst*, bevestigd aan een charter uit 1395⁵. Hij bezegelde deze oorkonde als een van de schepenen van Soest. In latere jaren zou (een) Gerrit van Hilhorst nog een aantal keren als schepen, als tijnsgenoot van de Sint-

3 Hilhorst, p.19

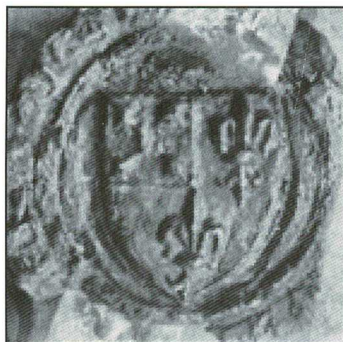
4 Het Utrechts Archief (HUA), Sint-Paulusabdij Toegang 85-1 (Pau) Inv.nr. 32, fo 205v-206 tijnsgenoot anno 1437. In 1417 tijnsgenoot Pau 30, fo 342.

5 Op een foto (privébezit, te Oegstgeest) uit begin jaren zestig is het exemplaar van 1395 vrijwel volledig intact. In een tijdsbestek van amper vijftig jaar is ruim 1/3 deel van het zegel verloren gegaan, het randschrift ontbreekt. Het restant bevat alleen nog twee lelies. De onbeschadigde versie op de foto vertoont duidelijke overeenkomsten met de zegels van Gherijt van Hilhorst uit 1415 en 1416 en het zegel van Rutgher van Hogherhorst uit 1376.

Paulusabdij en als schout van respectievelijk Soest en Zeldrecht optreden. Tot aan 1416; het jaar van zijn verhuizing naar Amersfoort.

Rutger van Hogerhorst

Historisch gezien zou feitelijk *Rutger van Hogherhorst*, schepen in 1376 en 1382, als eerste drager van dit wapen genoemd moeten worden. Hij voerde een wapen dat nagenoeg gelijk was aan dat van

Gerrit van Hilhorst en dus als een vroeger voorbeeld kan worden beschouwd. Rutger en Gerrit hebben dus een gemeenschappelijke factor: namelijk hun blazoën. De wapenschilden tonen ieder twee lelies vergezeld van, heraldisch rechts, een vrijkwartier beladen met een schuinkruis bestaande uit vijf aanstotende 'ruiten'. Een schuinkruis wordt in het algemeen ook wel Andreaskruis genoemd⁶.

Omdat een wapen in principe voorbehouden was aan leden van één specifiek geslacht moeten beide lieden haast wel op een of andere manier gelieerd zijn aan elkaar, ongeacht het verschil in achternaam⁷. Het toe-eigenen van een wapen van een ander geslacht of van een familie met dezelfde naam is in principe onrechtmatig. In eerste instantie is overdracht voorbehouden aan de oudste zoon, jongere telgen of aan een andere aantoonbare directe bloedverwant.

Wanneer we ons louter baseren op de beeltenis in het wapen van *Rutger van Hogerhorst* dan lijkt verwantschap met Gerrit en zijn nakomelingen evident. Maar ook in zijn achternaam ligt een subtiele tweeledige verwijzing besloten. Is dit toeval? Hogerhorst heeft dezelfde betekenis als Hilhorst. Maar de naam verwijst óók naar Hogerhorst; een versterkt huis met een rechthoekige omgrachting dat rond 1157 is gebouwd op een strategisch gelegen zandheuvel ten oosten van de Eem tegenover Soest⁸. In 1528 is het door de Gelderse troepen onder aanvoering van Maarten van Rossum tijdens een strooptocht verwoest waarbij en passant ook Soest het moest ontgelden en een aantal huizen in de as werd gelegd. Hogerhorst werd later herbouwd, doch sinds de afbraak van de "heerenhuijsinge" in 1759 resteert thans alleen nog de bestaande gelijknamige boerderij⁹. Waarschijnlijk heeft Rutger het oorspronkelijke huis enige tijd bewoond want in de tekst van een charter¹⁰ uit 1376 wordt hij letterlijk *vander Hoogherhorst* genoemd, oftewel 'afkomstig van'. Dit goed viel niet onder de jurisdictie van het gerecht Soest. Hij moet dit klaarblijkelijk vóór 1376 van de hand hebben gedaan

6 Misschien is het beter te spreken van 'ruiten schuinkruis'?

7 In het Eemland zijn daarvan talloze voorbeelden te geven: Henrick van Rijn zegelt met een Poyt-wapen want hij is de zoon van Meijs Poyt! Dirck Poyt Rutgersz zegelt met een Scaep-wapen, zijn vader is namelijk Rutger Aerntsz Scaep, zijn moeder een Poyt! Gysbert Jacopsz van der Mathe zegelt met een eekhoorn, het wapen van zijn vader Jacop Gysbertsz (geen Van der Mathe!), en draagt de familienaam van zijn moeder. Reyner Poyt Gerritsz zegelt met een gewei, het wapen van Gerrit de Wilde (zijn vader!?).

8 A. van Engelenhoven, *Boerderij Hoogerhorst* in: Amersfoort Magazine, Open Monumentendag 2003, p.14.

9 Voor meer informatie over de historie van Hogerhorst zie: Gérard Derks en Mieke Heurneman, *Soest in de zeventiende en achttiende eeuw*, Soest 2010: p. 225-229. en J.A. Brongers, *Historische encyclopedie van Amersfoort*, 1998: p.134

10 HUA, Archief Kapittel Oud Munster, Toegang 223 Inventarisnr. 1404-1.

want in dat jaar maakte hij deel uit van de schepenbank van Soest, en als schepen diende hij inwoner te zijn van de stad of van het gerecht waar hij zijn ambt vervulde.

Zolang er geen andere oudere exemplaren opduiken zullen we het wapen van Rutger van Hogerhorst en Gerrit van Hilhorst maar beschouwen als het oorspronkelijk wapen van het geslacht Hilhorst.

Het wapen Hilhorst in zijn algemeenheid en in het bijzonder

Van Rootselaar schrijft over Eemlandse familiewapens: *Zoo voeren de oude geslachten der Heeren van Amersfoort, Wede, Both van der Eem (..) Lilaar, Van Westrenen, Zoes (..) Poyt, Hilhorst enz., meestal zes of drie, ook wel twee leliën, in hun wapen*¹¹.

Volgens Hans Nagtegaal, voormalig projectleider van de Heraldische Databank bij het CBG en een autoriteit op het gebied van heraldiek, zijn de wapens van Rutger van Hogerhorst en Gerrit Hilhorst door het vrijkwartier uniek in hun soort. Voor zover hij kon inschatten waren dit vrijwel de enige¹² exemplaren in de regio Eemland met deze specifieke kenmerken. Na raadpleging van eigen onderzoekgegevens kan ik het wapen van *Gherwyn Volqwyn Ricoutsz* uit (1391 en) 1404¹³ daar nog aan toevoegen¹⁴.

Op zich komt een zogeheten 'wapenbreuk'¹⁵ in de vorm van een vrijkwartier al zelden voor, maar Nagtegaal stelt dat het dáárom zo bijzonder is omdat ONDER het vrijkwartier een ander symbool schuil lijkt te gaan! Bij sommige exemplaren is dit letterlijk verbeeld en komt een deel van een lelieblad als een soort rudimentair overblijfsel onder het vrijkwartier te voorschijn¹⁶. Met andere woorden, het vrijkwartier verhult in onze situatie één lelie. Oorspronkelijk zal het 'stamwapen' uit drie lelies hebben bestaan. Heraldicus René Vroomen is van mening dat het vrijkwartier een middel is dat OF refereert aan een belangrijk bezit of domein, OF om extra aandacht te vestigen op de voorname(re) afkomst van de echtgenote van de wapendrager. In het laatste geval een soort hoofse etiquette. Denk aan het romantische beeld van de uitverkoren ridder die tijdens een toernooi de voile van een jonkvrouw als mascotte aan zijn harnas knoopte. Is het Andreaskruis in het wapen van Hilhorst wellicht terug te voeren naar de families *Van Liesfelt* of *Van den Voerde*? Zij zegelden met een solitair schuinkruis, samengesteld uit eveneens vijf aanstotende ruiten, al dan niet vergezeld van een breukteken zoals ster, ring of barensteel¹⁷. Naar mijn weten zijn ze de enige in Eemland eind

11 W.F.N. van Rootselaar, *Amersfoort, 777-1580*, 2 dln, Amersfoort 1878: deel I, p.7

12 Overige wapens met een vrijkwartier zijn die van Jan Otten in 1414 schepen van Eembrugge (AE, Archief Stichting De Armen de Poth, BNR 100 Inv.nr 979) en van Cornelis Volkensz uit Amersfoort 1552.

13 HUA, Kapittel Sint-Jan Toegang 222 Inventarisnr 1546.

AE, Stadsarchief, BNR 1 Inv.nr 3546: Daarin wordt Gerwins vader in 1381 genoemd. **Volquijn Ricoutsz** had drie hofsteden buiten de *Vyetoerne in die Tote*, waarop genoemde Volquijn huizen had gebouwd. Met transfix uit 1391: **Volken Rycoutsz** heeft aan zijn **zoon Gherwiin** de huurweer van drie hofsteden buiten de *Vyetoerne* in de Tuet geschonken etc. In 1408 verhuurt Gerwin deze goederen.

14 Dit wapen mag hier niet onvermeld blijven. Het is erg verleidelijk te veronderstellen dat het in relatie staat tot die van Rutger en Gerrit want ook hij voert hetzelfde wapen met vrijkwartier, met dit verschil dat het een zespuntige ster bevat in plaats van het Andreaskruis!

15 Jongere zonen en bastaarden brachten een verandering aan of voegden een extra teken toe aan het vaderlijk wapen om zich te onderscheiden van de oudste tak (de oudste zoon) die meestal het oorspronkelijke wapen voerde.

16 AE, APoth Inv.nr. 857, zie: wapen Cornelis Volckensz, anno 1552.

17 AE, APoth Inv.nr 830 Johan van Liesvelde, schepen anno 1369. Stads Inv.nr. 3576-093, schepen van Amersfoort anno 1390. Voorts maal op Hoogland in 1371 en '78. HUA, Kapittel Oud Munster, Toeg. 223 Inv. nr. 2251-6, Vrederick, Gosen en Evert van den Voerde anno 1439.

veertiende begin vijftiende eeuw die in aanmerking komen. Dat er een relatie zou kunnen bestaan met het wapen van de heren van Lokhorst ligt, naar mijn oordeel, wat minder voor de hand maar uitsluiten doen we dit niet. Hun wapenembleem is een schuinkruis van negen(!) ruiten. Soms ook afgebeeld als een uitgesculpt schuinkruis.

Hoe dan ook, het wapen met Andreaskruis nodigt uit tot mijmeringen maar zal het zijn geheim ooit prijsgeven?

Overigens, het Centraal Bureau voor Genealogie heeft losse exemplaren en beschrijvingen in haar collecties die refereren aan het zo typerende Hilhorst-wapen met het vrijkwartier.

Zo bevat de daar bewaarde collectie Muschart een schets van een wapen: Twee lelies, linksboven en linksonder en een vrij kwartier beladen met **vier**(!) in de vorm van een schuinkruis gerangschikte aanstotende ruiten¹⁸. Dit wapen wordt door Muschart omschreven als zijnde een losse afdruk zonder enige persoonsaanduiding maar wordt door hem toegeschreven aan mogelijk een Hilhorst en als zodanig genoemd in combinatie met het wapen van Gerrit van Hilhorst.

Ad Hoeijenbos, vrijwilliger bij het CBG, maakte mij voorts opmerkzaam op de Collectie Alfabetische namen (HAL-HIL) waarin een 'onbekende' Hilhorst¹⁹. De omschrijving van het wapen komt overeen met de schets van Muschart maar de ruiten zijn niet of nauwelijks aanstotend; lijken verbonden door dunne lijnen! Het gaat om één rond zegel met randschrift: **Sigillum Hilhorst** en één rechthoekig zegel zonder rand.

De oude stam Hilhorst

De persoon Gerrit van Hilhorst werpt veel vragen op. Van wie is hij de zoon? Meestal biedt een patroniem uitkomst, maar lijkt in combinatie met de familienaam Hilhorst niet voor te komen. Ter overweging: Wie is toch die *Gherrit Rycoutsz* die samen met Gherrit Werrinc in 1378 een pachtbetaling doet aan het Bisdom voor *van der voerweyden tot Zoes van den hoymade (..) om 14 £* en *Item den anderen campe had Evert die Man ende Gherrit Rijcoutssoen om: 4 £ 15 s.*²⁰. Onder dezelfde naam kennen we hem in 1382 als schepen te Soest²¹. We komen hem terloops tegen in afschriften van de Paulusabdij als tijnsgeenoot in 1397. Later in 1410 treffen we hem nog aan in de administratie van de Paulusabdij op de lijst van veertien hoeven in Soest met *een vierdel* in de *Vlieghesenghershoeve*²². Hebben we hier van doen met een Hilhorst? Charters met zijn schepenzegel hebben de archieven helaas nog niet prijs willen geven²³. Harde bewijzen over zijn afkomst ontbreken maar het patroniem 'Ricoutsz' zou een fragiele link kunnen zijn naar een mogelijke familierelatie met die Ricout van Hilhorst uit Stoutenburg of misschien de eigenaar van het zegel met dat andere vrijkwartier, Gerwin Volken Ricoutsz. Voldoende aanleiding voor toekomstig onderzoek.

Gerrit van Hilhorst heeft in ieder geval een aantoonbare binding gehad met Stoutenburg en omgeving. In uit 1390 stammende stukken over een grensgeschil rond het goed Emelaar onder Stoutenburg (dus niet *Emiclaar* op *Hoogland*!) komen getuigenverklaringen voor die zijn afgelegd door een *Gerijt*

18 CBG, Collectie Muschart, kaart 45B.

19 Idem, zie ook: Collectie Van Rijn nr 620.

20 K. Heeringa, *Rekeningen van het bisdom Utrecht 1378-1573*, Utrecht 1926: I, p.9.

21 HUA, Kopieboeken KKK 505-1, band 1 fo 58r (Sint-Paulusabdij Toegang 85-1 Inventarisnr. 30)

22 HUA, Pau 30 p. 288-289r.

23 AE, Stadsarchief BNR 1, Inv.nr. 3641-099. Een *Gerreit Rikout soen* zegelt incidenteel in 1411 met een schuingeplaatst zwaard met het heft omhoog vergezeld van twee sterren naast elkaar. Echter, de inhoud van de oorkonde doet vermoeden dat het hier een persoon betreft uit een andere regio dan Soest.

Hilhorst en een *Goe* [Godevaert] *van Hillenhorst*²⁴. Omdat zij als getuigen zijn opgeroepen moeten zij goed op de hoogte zijn geweest van de situatie aldaar. Dergelijke lieden waren doorgaans op gevorderde leeftijd vanwege hun parate historisch-topografische kennis. Deugdelijke verklaringen afleggen kan alleen indien zij gedurende langere tijd in die omgeving hebben gewoond of er een bepaalde binding mee hebben (gehad), wat het vermoeden over hun afkomst uit Stoutenburg extra versterkt. Een zoon van Godevaert, Gerrit Godensz van Hilhorst, blijkt in 1419 in de stad Amersfoort zijn domicilie te hebben²⁵.

De tak Gerrit Gerritsz Hilhorst

Gerrit Hilhorst en zijn nakomelingen zijn allemaal te herkennen aan het wapen met het 'vrijkwartier'.

Het wapen uit 1395 vinden we weer terug in het zegel van Gerrit van Hilhorst als schout van het buurtschap Nederzeldert²⁶ aan een akte uit 1415. In datzelfde jaar²⁷ en in 1416²⁸ werd andermaal zijn aanwezigheid bij de rechtsgang vastgelegd als afdruk in was, maar nu in functie als schout van Soest. Het zegel toont, al naar gelang de kwaliteit van de wasafdruk, het schuinkruis van aanstotende ruiten, onderling verbonden door minuscule lijntjes.

zegel Gheriit van Hilhorst, 1415
(HUA, Archief Oud Munster,
Toegang 223 Inv.nr. 2251-5).

In de periode tussen 1395 en 1416 heeft de zegelstempel vaker dienst gedaan want Gerrit trad ook op als tijnsgenoot. Dat blijkt uit een afschrift van een document uit het jaar 1411. Kennelijk bij afwezigheid van de abt van de Paulusabdij heeft hij tezamen met twee andere vertegenwoordigers persoonlijk gezegeld: *ende want wi gherit hilhorst ende jacob goeden soen (...) als tiinsghenoten so hebben wi desen brief mede beseghelt mit ons seghelen int iaer ons heren dusent vierhondert ende elue des manendaghes na sunte Lucien dach*²⁹.

Het blijft evenwel gissen of de Gerrit die schepen van Soest was in 1395, één-en-dezelfde persoon is als de Gerrit Hilhorst, schout van Soest en Zeldrecht rond 1415. Dit dilemma wordt

nog meer versterkt door een zinsnede in een akte uit 1413³⁰: *verliede wij de jonghe (!) gherijt van hilhorst tot hi behoef ermghert gherijts dochter van hilhorst sijn zuster*. De aanduiding 'de jonge' verwijst meestal naar het bestaan van nog een oudere broer namelijk 'Gerrit de oude'. Niet te verwarren met onze senior en junior in de betekenis van vader en zoon.

Het is lastig te doorgronden wie 'wie' is omdat opeenvolgende generaties telkens zonen kennen die Gerrit worden genoemd.

24 S.W.A. Drossaers, *Het Archief van de Raad en Rekenkamers te Breda tot 1581*, 7 dln, Den Haag 1955: betreft Nassau Domeinarchief Inv.nr 775 en Regestnr 449. Hilhorst, *De Soester familie Hilhorst*, p. 19.

25 AE Stads Inv. 3695-102

26 AE, Archief van het gecombineerd Sint-Pieters- en Bloklandsgasthuis (PBG) BNR 99, Inv.nr. M249.

27 HUA, Bew.Arch. I, Inv.nr. 940-2

28 HUA, Bew.Arch. II, Inv.nr. 2501-1

29 HUA, Pau 30 f° 294v

30 HUA, Sint-Paulusabdij Toegang 85-1 Inventarisnr. 30, Kopieboek p.301

In 1410 staat *Gheryt van Hilhorst 'van Zoes'* ingeschreven als buitenburger van Utrecht³¹ maar het burgerschap wordt hem in 1414 weer ontnomen omdat hij zijn bijdrage voor dat jaar niet heeft voldaan. Op 3 oktober 1416 ontvangt Gerrit een brief van de Paulusabdij waarin staat dat hij vanaf dat moment keurmede vrij is en geen diensten meer verschuldigd is aan het convent. Vermoedelijk had hij deze verklaring nodig om zich in Amersfoort te kunnen vestigen. Enkele dagen later volgt de aankoop van een huis aan de *Camp in den Pothof* in de stad Amersfoort en kort daarop de vastlegging van een erfpachtvereenkomst van nog eens een aangrenzend huis met hofstede³². De panden van Gerrit Gerritsz van Hilhorst met zijn vrouw Lysbeth (en zijn gezin?) bevonden zich overigens in dezelfde wijk waar ook Gerrit Godensz van Hilhorst woonde³³. Mogelijkerwijs woonden zij daar niet permanent en heeft Gerrit zijn goederen in Soest aangehouden: 's winters zochten zij de beschutting van de stad en 's zomers trokken zij naar de frisse lucht van het platteland?

Over hun verder 'doen en laten' in die stad vernemen we niet zo heel erg veel. Wel werd Gerrit in 1419 gevraagd om als 'voogd' op te treden voor *Heer Bertout vanden Hove, vicaris van Sunte Johans capelle opten Camp inden Pothof*. Is de verhuizing de oorzaak dat hij zijn voormalige functies heeft neergelegd? Nadien leidt de zegelstempel vijftig jaar lang een verborgen bestaan.

Gerrit van Hilhorst van Amersfoort

Vermoedelijk is 'Gerrit van Hilhorst van Amersfoort' van een volgende generatie. Uit een aantekening in het Buurspraakboek van Utrecht blijkt dat in 1455³⁴ *Geryt van Hilhorst van Amerfoirde* vrije toegang is verleend tot de stad omdat hij als *tinsgenoot 's abts van St. Pouwels* in de abdij werd

verwacht. Deze Gerrit maakte, net als zijn voorvaderen, deel uit van het administratieve rechtscollege van de abdij en werd als lid geacht aanwezig te zijn bij uitgften van erfpacht e.d.

Toen zijn grootvader(?) eind 14^e eeuw als tijnsgenoot afreisde naar de Paulusabdij werd het straatbeeld van de stad grotendeels

bepaald door houten huizen met hier en daar een stenen pand er tussen. Grote projecten in de directe omgeving van het klooster kunnen hem niet zijn ontgaan. De bouw van de prestigieuze Domkerk was in volle gang en in 1395 was begonnen met de aanleg van de Nieuwegracht. De abdij zelf moet ook imponerend zijn geweest. De rijkdom van dit voorname klooster was af te lezen aan de pracht en praal van het gebouwencomplex waarvan enkele restanten de stille getuigen zijn. De kapitelen op de foto's maken tegenwoordig deel uit van de collectie van het Centraal Museum te Utrecht.

31 HUA, Buurspraakboek jaar 1410, Stadsarchief I Toegang 701-1, Inventarisnr. 16, fo 17

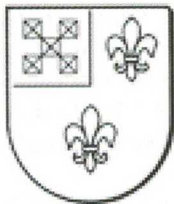
32 AE, Stadsarchief BNR 1, Charter 3583-094 Transfix, 7 oktober 1416 Overdracht door Mathijs Ghijsbertsz en Wendelmoet zijn vrouw aan *Gheriit Gheriits soen van Hilhorst* de eigendom van een huis op de Camp in de Pothof te Amersfoort.

En CH 3659-100 Transfix, 21 oktober 1416 Overdracht door Herman Vos en Alijd zijn vrouw van de erfpacht van een huis en hofstede op de Camp in de Pothof aan *Gheriit van Hilhorst en Lijsbeth zijn vrouw*.

33 AE, Ibidem, Charter 3695-102.

34 HUA, Buurspraakboek jaar 1455, Stadsarchief I Toegang 701-1, Inventarisnr. 16, fo 103

In 1466 wordt de zegelstempel 'afgestoft' want dan wordt door de bisschop aan **Gerrit van Hilhorst** en aan een compagnon het ambt 'schout van Soest' verleend³⁵. Een van zijn zegels is te vinden aan een charter van 25 augustus 1466³⁶. Let wel, de wapentekeningen zijn een gestileerde weergave van het origineel. Bij dit wapen lijkt heraldisch links in de bovenhoek nog een klein roosje aangebracht te zijn.

Tot en met 1470 vervulde hij dit schoutambt. In 1471 werd zijn ambt door een ander ingenomen. Was de pachttermijn verstreken of is hij in ongenade gevallen? Enkele jaren later in 1474 volgde nog een proces tegen hem vanwege een onterechte beslaglegging op turf bij de Melm tijdens zijn ambtsperiode als schout³⁷.

Geryt Hilhorst scepen tot Zoest in 1520, moet een jongere loot aan de tak zijn³⁸.

Zijn wapenzegel in groene was vertoont gelijkenis met die van respectievelijk Rutger van Hogerhorst 1376, Gerrit van Hilhorst 1395, Gerrit van Hilhorst 1466 en Aernt Hilhorst 1477, máár met een extra roosje in de schildhoek.

De traditie wordt voortgezet door Gerrit Hilhorst Gerritsz, schepen van Soest in 1551³⁹. Dit zegel heeft de eeuwen niet ongeschonden getrotseerd. Er is nog een schepenbrief maar de wapenafdruk is vermoedelijk onder invloed van warmte of 'verdrukking' vervormd. Het vrijkwartier, en met name het schuinkruis, heeft het meest te lijden gehad. Het heeft een onduidelijk reliëf en is nog maar net als zodanig te herkennen. Het wapen is niet centraal gepositioneerd maar linksonder in het zegel. Als schildhouder is een adelaar afgebeeld.

Aernt Hilhorst en zoon

Aernt Hilhorst, die ook tot de Amersfoortse tak zal hebben behoord heeft met intervallen tussen 1468⁴⁰ en 1478⁴¹ gezegeled. Voor of in 1478 is hij in ieder geval weer teruggekeerd naar Soest want hij was toen schepen aldaar. Zijn wapen laat een kleine anomalie zien voor wat betreft de details in het schuinkruis. De heraldicus Steenkamp heeft een tekening met beschrijving van het wapen gemaakt aan de hand van een (verloren gegaan?) origineel uit 1468: "S: Aernt Hilhorst soen 1468. Zilver met DRIE rode lelies [waarvan dus één verscholen achter vrijkwartier!, RH] met een vrijkwartier van zwart met een goud[?] uitgesculpt schuinkruis. Helmtkenen een rode lelie, dekkleed zilver, rood gevoerd ". Met een later vrijwel onleesbaar handschrift is daaraan toegevoegd: "Dezelfde 1477 ..(?) Zoest ...(?)". En een schetsje van een 'geblokt' schuinkruis!

Het wapen dat ik onder ogen heb gehad liet overduidelijk een afwijkend beeld zien: geen schuinkruis van aanstotende ruiten maar een reliëf dat het best is te typeren als een samengesteld patroon van kruisjes te vergelijken met de zogeheten Phillips schroevendraaier. Zie de tekening en foto 1.

Toch blijft Amersfoort aan hem trekken. Hij trouwt met een dochter uit een Amersfoorts gezin Vos en vraagt daarom in 1469 (opnieuw?) burgerschap aan. Even daarvoor had hij zich voor het Amersfoorts

35 HUA, Archief Bisschoppen Toegang 218, Inv.nr. 373-1 fo 104v

36 AE, Archief Sint Pieters- en Bloklandsgasthuis BNR 99 (PBG), M 173a

37 Hilhorst, p.38

38 AE, PBG M 295b en GAS, Dorpsgerecht 1899, Geryt Gerryt Hilhorstzn schepen in 1567 en 1573.

39 HUA, HSS doos 79, collectie Phillips 106, Inv.nr. 1515-2.

40 Idem, Collectie Steenkamp/Damstra: Aernt Hilhorst soen, schepen in 1468.

Identiek wapen, geschilderd op houten paneel, 19^e(?) eeuws. (privé-bezit, te Hoogland).

41 AE, Stads 3958-119, Aernt Hilhorst, schepen van Soest, charter 23-07-1478.

gerecht nog moeten verantwoorden vanwege een akkefietje met wellicht een aangetrouwd familielid: *peter vos op aert hilhorst zijn mes getogen ende geantxt (...) aert voirseyt op peter tot hem aengetreden sond(er) messe ende malkander ende mit vuyste geslagen*⁴². Aernt, zo lijkt het, heeft zich in dit handgemeen stoutmoedig gedragen en zich niet laten verleiden tot messentrekken. Ongeacht rang of stand: kon men zijn gelijk in de verbale discussie niet snel genoeg halen dan werd al gauw de fysieke confrontatie gezocht waarbij wapengekletter heel normaal was. ‘Zoveel Nederlanders, zoveel messen’ of iets van die geest, luidde het gezegde. Niet alleen steekwapens maar letterlijk alles wat binnen handbereik was kwam van pas: *scryffbort, schaets, puthaeck, tictacbort* of het bekende *serviesgoed*⁴³.

Aernt Hilhorst had een zoon die als **Henrick Both Aertsz** door het leven ging. Henrick, geboren ca 1480, zal een zoon zijn uit een later huwelijk van Aernt met een echtgenote uit het geslacht Both! In het manuaal van het morgengeld⁴⁴ van het Eemland staat:

- *Aernt Hilhorst ende Jan Weynck 8 morgen 5 hont
Bruuct Henric Aernts Bot 2½ mergen; bruuct Jan Weynck 4 mergen; bruuct Aernt Hilhorst 2 mergen 4 hont.*

De hierin genoemde Henric Aernts Bot is de zoon van Aernt Hilhorst. Dit is gebleken uit andere stukken. In 1507 traden onder andere **Henric Bot Aernt Hilhorstz en Aert Hilhorst** op als getuigen en verklaarden geheel of gedeeltelijk tegenwoordig te zijn geweest bij de verkoop van 2 morgen veenland in Soest door Evert Aertsz aan Jan Weynck en Thonis Albert Nagelsz⁴⁵. En in 1519 werd huisgeld⁴⁶ in Soest geïnd en was een van de betalenden Henryck Bot Arntsz Hilhorst. In de Rechterlijke Archieven⁴⁷ d.d. 10 januari 1530 staat vermeld: *Dat goet van Henrick Bot waar hij op woent ende tlant dat daer an hoert, als dat Aert Hyllhorst toe te horen plach.*

Familiewapens werden vrijwel altijd overgedragen van vader op zoon, bij de geslachtsnamen kreeg de vrouwelijke lijn soms de voorkeur boven de mannelijke. Bij Henrick Both Aertsz blijft de wapenoverdracht een vraagteken. Hij maakte weliswaar van 1528 tot en met 1532 deel uit van de schepenenbank van Soest⁴⁸ maar zijn zegels zijn jammer genoeg verloren gegaan. Slechts één exemplaar aan een oorkonde zou al genoeg zijn om op basis van specifieke wapenkenmerken zekerheid te verschaffen over zijn afstamming. Misschien zelfs over de tak van moederszijde. Want heel sporadisch werden zowel de naam als het wapen van haar familie gevoerd! Dit kwam ook in Eemland voor, daar zijn enkele voorbeelden van.

De Amersfoortse/Utrechtse tak

Wouter van Hilhorst was in 1436 waakmeester van het stadsdeel Rode Toren⁴⁹ te Amersfoort. In een accijnsrekening uit het jaar 1427 wordt hij onder meer genoemd in verband met ‘wagenuur’ en later mogelijk vanwege de levering aan of bevoorrading van het arsenaal voor de schutterij: *Item*

42 AE, Resolutieboeken deel II, fo 243v

43 AE, Stadsgerecht, Inv.nr 423, *Keuren en Breuken*, 1547-1577, passim.

44 HUA, Archief Staten van Utrecht, 52-1, fo 24v

45 AE, Stads 4116-038

46 HUA, Staten van Utrecht Landsheerlijke Tijd, Toegang 58, Inv. 384, p.11

47 Gemeente Archief Soest, RA 1143, fo 84 (voorheen HUA, Dorpsgerechten Toegang 49)

48 AE, Stadsarchief 4324-136 en 4469-164

49 AE, Stadsarchief BNR 1, Inv.nr. 1 Resolutieboeken (1436-1439), fo 37.

Een waakmeester was belast met het toezicht op de poorten en de wallen. Rode Toren was een van die wijken.

van *scut te brengen 1,5 guld. Hilhorst*⁵⁰. Je mag aannemen dat hier met *scut* 'geschut' wordt bedoeld oftewel wapentuig en niet de andere betekenis van 'veeberging' want in diezelfde kolom worden nog andere gevechtsattributen verdisconteerd, zoals *cruut scuut in de kelre drogen* en verder *zwevel en 10 manden pijn*.

Wouter kan op zijn beurt een zoon zijn van Gerrit Gerritsz van Hilhorst die in 1416 panden verwierf in Amersfoort. Of was hij een zoon van Godevaert? Wouter was getrouwd met ene Ursula want in 1449 wordt zij als zijn weduwe⁵¹ genoemd. Van deze Wouter is geen zegel bekend.

Een **Reyer (Woutersz) van Hilhorst**, vermeld vanaf 1464, en zijn zoon *Wouter Reyersz van Hilhorst* waren respectievelijk buurraad en schout in Utrecht Buiten Wittevrouwenpoort. Een eventuele connectie met de Soester familie is voorlopig niet meer dan een stil vermoeden. Wel weten we dat Reyers van Hilhorst in Amersfoort bezittingen had: *jan van isselt en jacopgen syne wive* [dochter van Volken Bot, RH] *peter bot volken, gerit bot volken ende lysbet syn wive geven reyer van hilhorst en peternelle syne wive den eygendom vander helft van twee hofsteden onderdeilt gelegen buten den roeden toern opten houk van die hellestraet*⁵². We spreken dan over het jaar 1479. Voor diezelfde goederen staat Reyers wederom in het transportregister van Amersfoort van 1489 maar nu tezamen met Wonne zijn tweede vrouw en zijn zoon Wouter met Marie zijn eega⁵³. Verder komt Reyers van Hilhorst voor in de legger van het morgengeld betreffende de ontvangst uit de zetting van 1470 voor 15 morgen in 'Groot Kovelswaay'⁵⁴ even buiten de stad Utrecht.

Vanaf 1464 treedt Reyers van Hilhorst regelmatig op als 'buurraad' van 'Buiten Wittevrouwenpoort'. Na 1488 wanneer hij zelfs, inclusief patroniem, *Reyer Woutersz van Hilhorst* wordt genoemd wordt niet meer van hem vernomen. Het was blijkbaar toen geen gewoonte dat de buurraden in dit rechtsgebied zegelden. Van Reyers is dan ook geen wapen bekend.

Zijn zoon Wouter daarentegen heeft gelukkig een behoorlijk aantal zegels nagelaten. De meeste zijn in zeer goede staat. Sinds 1484 drukte hij als schout zijn stempel op de rechtsgang in 'Buiten Wittevrouwenpoort'. Zijn laatste wapenfeit dateert uit 1514, dan niet meer als schout maar als een van de zegelaars.

Het wapen van Wouter is ongewoon voor de familie Hilhorst. Het heeft de volgende kenmerken: zes lelies, 2.1.2.1, verdeeld over het gehele veld met, heraldisch links in de bovenhoek, een minuscuul vijfbladig roosje of sterretje. De zes lelies zijn anders gegroepeerd dan bijvoorbeeld die in de wapens van Van Weede, Van Stoutenburg etc. Misschien was het een bewuste keuze, zo'n afwijkend blazoen; niet onrechtmatig en tegelijkertijd een knipoog naar het landgoed te Stoutenburg en de familie van Stoutenburg?

De lijn van deze Utrechtse tak wordt, naar het lijkt, voortgezet door *Adriaentgen Reyers van Hilhorstdochter* die in 1534 de echtgenote was van ene Peter Jansz van Wijck⁵⁵. Zij zal een kleindochter zijn geweest van Wouter Reyersz, de schout.

Met de vrouw van Wouter Reyersz, Maria, zou het nog slecht aflopen. Als bejaarde weduwe heeft zij een heksenproces moeten ondergaan.

Op maandag 18 augustus 1533 luidde het vonnis: *Alzoe maria wouters wedue van hilhorst buyten*

50 AE, Stadsrekening nr 450, fo 8 en 20.

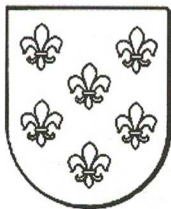
51 AE, APoth Inv.nr. 701, charter

52 AE, Rechterlijke Archieven Inv.nr 436-1 (deel 1), fo 29v

53 AE, BNR 436-1, fo 197v.

54 HUA, Staten van Utrecht Landsheerlijke Tijd, Toegang 58 Inv.nr. 345, fo 265v

55 Met dank aan Denis Verhoef: Collectie Opstraeten van der Moelen 2.

wittevrouwenpoert bij utrecht over lange jaeren befaemt is geweest dat se toeveren konde(..). Nadat zij had bekend hebben zij haar nek gebroken en is haar dode lichaam op een brandstapel op het Neude verbrand: ende wijsen mitsdesen voer recht dat men dat doede lichaem sleypen sel op een horde optie noede [de Neude, RH] ende werpen 't op 't vuer ende verbernen 't tot asse⁵⁶.

Tot zover het eerste deel .

In het eerstvolgende nummer zal een nieuwe reeks wapens van de familie Hilhorst aan bod komen.

Tot slot, de Paulusabdij heeft in de historie van Soest een belangrijke plaats ingenomen en is derhalve enige keren ter sprake gekomen.

Wie meer wil weten over de Paulusabdij kan ik de tentoonstelling met topstukken uit binnen- en buitenland van harte aanbevelen.

Op de gewijde grond van de voormalige benedictijner abdij van Sint-Paulus, die zich in 1050 in de stad Utrecht heeft gevestigd, is nu de expositie ...tot in de eeuwigheid - Schatten uit de Utrechtse Paulusabdij te zien.

De tentoonstelling is van 3 december 2010 tot en met 29 april 2011 te bezichtigen in Het Utrechts Archief, locatie Hamburgerstraat 28.

Daarnaast is het zojuist verschenen boek De Paulusabdij. Achter de muren van Utrechts oudste klooster van Hein Hundertmark en Kaj van Vliet een aanrader.

56 HUA, Stadsarchief I, Buurspraakboek van de stad Utrecht toeg.nr 701-1, inv.nr 16, fo 136v .

125 jaar geleden:

EEN GROTE HOND EN EEN GROTE MOND.....

HUFTERIG GEDRAG VAN JEAN LEPELTAK KIEFT OP “HILL-GROVE”

Uit de klad processen-verbaal van Rijksveldwachter Gerrit Staal

Joop Piekema

*Enkele jaren geleden kwam uit de nalatenschap van Museum-Oud-Soest-beheerder Anton van den Dijssel een pakket klad processen-verbaal van Rijksveldwachter Gerrit Staal ¹⁾ te voorschijn, dat vervolgens door onze toenmalige voorzitter Wim de Kam aan het gemeentearchief werd overgedragen. De - taalkundig bepaald niet onberispelijke – kladden leveren nog voor jaren stof op om talloze nummers van “van Zoys tot Soest” tot aan de nok te vullen!
Hierbij de eerste aflevering:*

Procesverbaal!

Op heden den dertigsten December 1800 Zes en tachtig wert mij ondergetekende Gerrit Staal, Rijksveldwachter Brigadier titulair gestationeerd te Soest opgedragen door den Heer Burgemeester der gemeente Soest een onderzoek in te stellen betreffende den Heer Jean Lepeltak Kieft, en de bij zich inwonende Marchien de Jong in deze gemeente, als zoude zij zich hebben schuldig gemaakt aan het aansarren van eene kwaadaardigen hond aan het publiek en het uitroepen en beledigende woorden ten nadele van de gemeente en onbezoldigt rijksveldwachter Reider Medema ²⁾ in deze gemeente.

Dientengevolg heb ik ondergetekende op den

een en dertigsten December l.l. mij begeven naar de woning van Jean Lepeltak Kieft aldaar aankomende en na aldaar bij herhaalende malen tevergeefs aangebeld te hebben en niemand te voorschein kwam, vewijderde ik mij en hoorde een oogenblik later dat die Heer en Jufvrouw uit waren en wel een dag of vijf weg blijven zouden.

Dientengevolg heb ik mij op de zesden Januari 1800 Zeven en tachtig wederom begeven naar de woning van den heer Jean Lepeltak Kieft alhier en aldaar aantrof Hendrik Rouwendaal knecht bij voormelde heer, hem vragende of de Heer Lepeltak en de Jufvrouw te huis waren gaf deze te kennen van ja, daarna mijn komst te kennen gevende en mijnheer en Jufvrouw wenschen te spreken, deze zich naar boven begevende

1: Gerrit Staal, geboren 25 februari 1844 te Apeldoorn, wonende Hees C 251.

2: Reinder Medema geboren 18 december 1849 te Bedum Gr, wonende 't Hart C135, gemeenteveldwachter gedurende 1882-1888.

en daarna met de bootschap terugkomende dat noch mijnheer noch de Jufvrouw te spreken waren waarop ik deze verzocht nog maals naar binnen te gaan, en tegen den Heer en de Jufvrouw te zeggen dat ik kwam in naam der wet en op last van den heer Officier van Justitie bij de arondissements Rechtbank te Utrecht en dat ik hun beide moest spreken. Deze wederom naar binnen en weder met het zelfde antwoord. De Heer en de Jufvrouw zijn niet te spreken voor de politie waarna ik met onverrigte zaken terug kan gaan.

Wijders gesproken hebbende met Gerardus van den Brink, oud 24 jaar, kleermaker³⁾ al wonende op het Hart te Soest die mij op mijne daartoe gedane vragen te kennen gaf dat hij den 19 den December 1800 Zes en tachtig den avonds ten omstreeks acht ure op den openbaren weg te Soest nabij de woning van Lepeltak Kieft staande en aldaar gehoord en gezien heeft Marchien de Jong, de Jufvrouw die bij den Heer Jean Lepeltak kieft woond bij zich hebbende een hond die zij het daar voorbijgaand publiek op den openbaren weg aan sarde dat zij door op de waarschuwing van den gemeente veldwachter R. Medema gezegd had, Ja dat ben je van zulke lui te wagen die maar een valschen eed doen waarop R. Medema gezegd had Jufvrouw bedoel je mij? Waarop zij gezegd had, Ja of je collega die heeft voor ons een valsche eed gedaan. Waarop gezegd was geworden, wie is mijn collega dat zij toen gezegd had Medema Medema en nog is Medema die heeft voor ons een valschen eed gedaan.

Verders gesproken hebbende met Lambertus van Zuilen oud 26 jaar boerenknecht⁴⁾ wonende te Soest verklaarde op mijne daartoe gedane vragen, dat hij bij dien zelfde avond van den 19

December 1886 mede op die plaats aanwezig was op den Openbaren weg nabij de woning van Lepeltak Kieft te Soest en aldaar gezien had dat de Jufvrouw die bij genoemde Lepelkak Kieft woond, de hond aan de voorbijgangers aansarde dat de voorbijgangers niet konden doorgaan en ook niet daar dorsten te gaan, doch van geen valschen eed gehoord had. Wel daar anderen er over horen spreken dat die Jufvrouw dat gezegd had.

Verder gesproken hebbende met Frans van der Linden, boomkweker⁵⁾ wonende alhier in deze gemeente die mij op mijne daar togedane vragen te kennen gaf dat hij den 19 December 1886 des avonds ten omstreeks acht uur de woning van de Heer Lepeltak Kieft voorbij ging, dat de Jufvrouw daar buiten aan het hek stond bij zich hebbende den grooten hond, en aan het publiek aansarden, op den Openbaren weg – Rijksstraatweg te Soest, Dat hij gehoord hat dat de Jufvrouw die bij Lepeltak woond gezegd had tegen van den Berg de gemeenteveldwachter⁶⁾ dat zijn collega Medema een valsche eed had gedaan waarop van den Berg gezegd had Medema, Medema, was het antwoord, en verders de hond aan het volk aansarden.

En heb ik hier van dit procesverbaal opgemaakt op den Eed bij den aanvang mijner bediening afgelegd opgemaakt op den achtsten januari 1887.

G. Staal.

Procesverbaal!

Op heden den veertienden februari 1887 des namiddags omstreeks vier en een half uur heb ik

3: Gerardus van den Brink, geboren 21 september 1862 te Soest, wonende Veenhuizerweg C 192.

4: Lambertus van Zuilen, geboren 9 april 1860 te Soest, wonende 't Hart C 115.

5: Frans van der Linden, geboren 4 mei 1837 te Baarn, wonende Brinkweg A 92.

6: Pieter van den Berg, geboren 21 mei 1854 te Bedum Gr, wonende 't Hart C 135, gemeenteveldwachter gedurende 1884-1888.

Gerrit Staal, brigadier titulair der rijksveldwacht gestationneerd te Soest.

Mij bevonden op last van den heer Ambtenaar van het Openbaar Ministerie bij het Kantongerecht te Amersfoort aan en ten huize van de Heer Jean Lepeltak Kieft, wonende te Soest, ten einde hem en die bij zich inwonende Marchien de Jong, en aan ieder hunner eene dagvaring moest betekenen van op den 23 ste februari 1887 voor het Kantongerecht te Amersfoort te verscheinen. Na te hebben aangebeeld wert de huisdeur die toegang geeft tot de gang, geopend door Jean Lepeltak Kieft zelf, mij toevoegende “wat moet jij hier” op antwoordende “mijn heer is het geoorloofd om binnen te komen, waarop hij zijde wel ja, komd God v.d. der maar in moet je mijn al weer hebben. Jelui zoeken mijn God v.d. is dat hier politie. Jelui zijn God v.d. afzetters gemeene smeerlappen jelui bekeuren maar, wat je maar wild, nu is mijn dochter⁷⁾ vandaag ook al naar Utrecht die moed daar ook al voorkomen met Medema en van den Berg, en nu dit alweer wat moet je God v.d. toch van mijn hebben. Wat wil je van mijn, het hem eindelijk aan het verstand brengende, dat ik kwam op last van den gezegden Heer Ambtenaar, en dat ik hem kwam dagvaren in naam des Konings, en ter zake dat hem zijn hond had losloopen, en dat zij die hond aan het publiek had aangehist, waarop te kennen gaf, vloekende razende en tieren, dat zeg jelui, maar dat lieg je allemaal, ik heb geen kwade hond dat is een heel best dier die doet niemand kwaad, maar jelui loeren op mijn geld, maar daar heb jelui geen kans op, ik heb het anders zat, ik ben zo rijk als het water diep is, je komd er niet aan, daar ben je allemaal te gemeen voor, is dat hier een boel, de Burgemeester heeft ook al gezegd dat de van mijn hem heeft gebeten maar,

dat liegd die gemeene smeerlap, alles onder geraas, getier en gevloekte gebaren. Onder al dit geraas en getier beliep wel ongeveer een uur eer hei ophiel te vloeken te razen en te tieren en tenslotte beriep hij zich op zijn fatsoen dat hij een fatsoenlijk man was en dat hij nog nooit zoo behandelt was als hier in Soest, en dat in de gemeente Brummen met de Burgemeester alteid in vriendschap had geleefd en dat hij een oud Greefarmeerd man was, dat hij ouderling en ook diaken was geweest te Brummen in de kerk.

Hier eindigt het verslag abrupt, zonder ondertekening.

Op 19 februari 1887 wordt in het brievenboek van de burgemeester als hoofd van de politie⁸⁾ onder nr 23 naar de Oficier van Justitie te Utrecht “verzonden een Proces-Verbaal opgemaakt door G. Staal, brigadier titulair der Rijksveldwacht te Soest in dato 14 februari j.l. contra J.L. Kieft te Soest.

De Burgemeester van Soest (getekend)
Loten van Doelen Grothe”.

Wat weten we van Jean Lepeltak Kieft?

Jean Lepeltak Kieft ziet op 7 maart 1819 in de gemeente Soest - met als nadere aanduiding “Op Den Berg” – het levenslicht. De naam van zijn vader is Hendrik Draijer Kieft, die van zijn moeder Anna Cornelia Lepeltak. In de geboorteakte worden, opmerkelijk genoeg, de leeftijden van zijn ouders niet vermeld. Jean's familienaam is Kieft; de familienaam van zijn - op 7 december 1790 te Amsterdam

7: Komt, voor zover na te gaan, niet voor in de bevolkingsregisters.

8: Zie bronvermelding boven. Blijkens het daaropvolgend brievenboek, nr 1141, belopend 1888-1892, wordt op 9 januari 1891 wederom een proces-verbaal contra J.L.K. afgezonden. Als gebruikelijk is de inhoud niet overgeschreven.

Comparant, de getuigen en mij ondertekend verkl. de Comparant niet te kennen heb-
 ben van den dood van den
 C. J. Kieft
 Binnens de Gemeente van best Provincie Utrecht den tiende dag van de
 maand Maart deses Jaars achttien honderd negentien. Compareerden voor mij
 ondergetekende Ambtenaar van den Burgerlijken Stand Hendrik Dreyer
 Kieft buiten beroep, wonende op den Berg onder dese Gemeente, die ons een
 kind van het mannelijk geslacht heeft voorgesteld, op zondag nacht ten half twaa-
 wen, des zevende dag van de maand Maart deses Jaars, achttien honderd
 negentien, uit hem Comparant en deszelfs huisvrouw Anna Cornelia
 Lepeltak geboren, aan welk kind hij Comparant verklaarde de voornaam
 van Jean Lepeltak te willen geven. De gemelde verklaring en
 voorstelling is geschied integenswoordigheid van Cornelis van 't Klooster
 van beroep Telwagter, en Jan van den Brink van beroep Daghuurder
 wonende beiden binnen dese Gemeente, en is dese na gedaane heering door
 den Comparant, de getuigen, en mij ondertekend
 M. J. Kieft Lepeltak
 Jan van den Brink
 C. J. Kieft

Geboorteakte van Jean Lepeltak Kieft op 10 maart 1819 te Soest.

geboren moeder wordt aan zijn eerste voornaam toegevoegd. Het lijkt waarschijnlijk dat ook zijn vader in Amsterdam is geboren – zijn overlijden, dat al vóór 1850 moet hebben plaats gehad, is in Genlias niet te traceren.

(N.B.: in het bevolkingsregister Brummen 1827-1849 komt voor: Hendrik Christiaan Draijer, gedoopt 2 december 1791 te Amsterdam, beroep gepensioneerd sergeant en idem onderofficier, ongehuwd, geen kinderen, waarbij aantekening “in de kost”. Mogelijk is het een oom van Jean).

Enkele jaren eerder, op 16 september 1813, wordt in de gemeente Amersfoort een aldaar doodgeboren kind van het vrouwelijk geslacht

aangegeven. De naam van de vader wordt dan geschreven als Hendrik Dreyer Kieft, de moeder is ook hier Anna Cornelia Lepeltak.

In 1820 of 1821 krijgt Jean er een broer bij: Henri Alexander Paul Kieft, wáár hij geboren wordt is onbekend – zijn geboorteakte ontbreekt in Genlias. Henri komt op 1 oktober 1847, op 26 jarige leeftijd, in de gemeente Utrecht te overlijden.

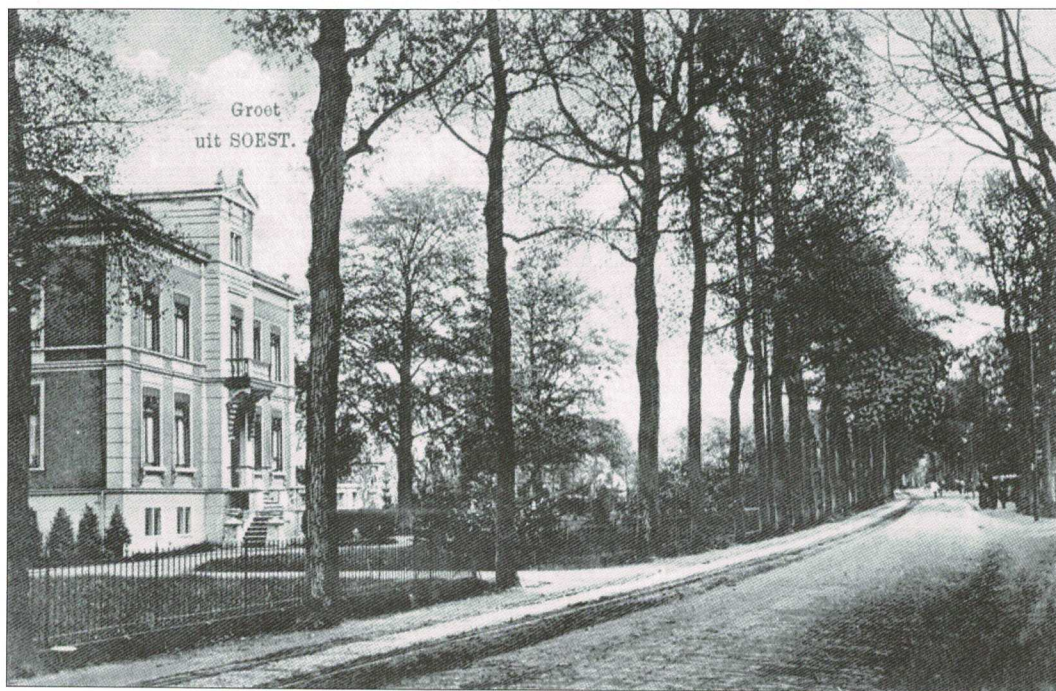
Jean Lepeltak Kieft komt niet voor in de keuringsregisters militaire dienstplicht – dit duidt erop dat hij al op jeugdige leeftijd samen met zijn ouders de gemeente Soest zal hebben verlaten.

In 1850 duikt Jean op in het bevolkingsregister

van de gemeente Brummen. Hij is daar op 30 april 1846 in het huwelijk getreden met Lucretia Petronella Hondius en is, op het adres Wijk A huis 2 (latere vernummeringen A6, A113) inwonend bij zijn schoonouders, te weten Pieter Hondius, koopman, gedoopt 27 oktober 1795 te Amersfoort, en Judith Hermina Cromhout, gedoopt 16 februari 1785 te Brummen. Het zal

met beroepsaanduiding “dienstknecht”, “dienstmeid” en “meid” - in die jaren een lage status heeft.

Opmerkelijk is dat Jean - gezien de aantekeningen “zonder” in de bevolkingsregisters - nimmer een beroep heeft uitgeoefend – één maal wordt “rentenier” vermeld. Er lijkt sprake te zijn van “oud Amsterdams geld” van één of beide

Buitenplaats “Hill-Grove” met tuinpad naar de Rijksstraatweg, kijkrichting Oude Kerk, prentbriefkaart ca 1910.

best een groot huis zijn, want het gezin Hondius telt drie inwonende kinderen, terwijl er nóg een telg bijkomt als Lucretia op 27 november 1847 bevalt van een zoon: Pieter Henri Alexander Kieft. Het zal Jean en Lucretia’s enigst kind blijven.

Oók is Jean’s moeder Anna Cornelia Lepeltak jarenlang inwonend – in 1850 is zij al weduwe. Het huishoudelijk werk wordt verricht door inwonend dienstpersoneel, dat -

ouders.

Naarmate de jaren verstrijken wordt het stiller in huis.

Schoonfamilie Hondius is al vóór 1860 van het bevolkingsblad afgeschreven wegens overlijden dan wel vertrek van ouders en kinderen.

Op 4 december 1874 overlijdt Jean’s moeder op 83 jarige leeftijd te Brummen.

Zoon Pieter Henri Alexander Paul Lepeltak Kieft – zijn latere beroep is landbouwer en

koopman - treedt op 13 mei 1875 in het huwelijk met Johanna Elisabeth Verheijden, geboren 6 augustus 1845 te Capelle NB. Ze gaan elders in Brummen wonen en krijgen drie kinderen, twee jongens en een meisje. Zoon Johannes Antonie sneuvelt - blijkens een rouwadvertentie in Het Nieuws van den Dag - in januari 1900 tijdens de boerenoorlog in Zuid-Afrika. Zoon

wordt – contrair aan de vermelding op de te Soest ontvangen kopie-overlijdensakte van de gemeente Brummen – niet naar Soest uitgeschreven en overlijdt te Brummen op 21 juli 1883.

De vorige eigenaar van “Hill-Grove”, Cornelis Adriaan Eliza van den Honert, koopman te Amsterdam, was op 19 mei 1882 weduwnaar geworden en vertrok op 27 januari 1883 met zijn drie meerderjarige ongehuwde dochters naar Haarlem. Hij had het landhuis in 1878 (kadaster: leggerartikel 1785 regel 3) doen herbouwen in de staat als getoond op de prentbriefkaart.

Jean Lepeltak Kieft betrok het huis - we citeren Ds Bos⁹⁾ - : “.... voor zomer en winter, en leefde daar verder zeer afgezonderd, met eene juffrouw-huishoudster, tot aan zijnen dood op 27 november 1904”.

Blijkens het bevolkingsregister is deze huishoudster Marchien de Jong, geboren 16 december 1859 te Oosterwolde (Fr.) – zij was met Jean vanuit Brummen meegekomen. Een tiental dagen later arriveert, óók vanuit Brummen, Hendrikje de Jong, geboren 13 april 1865 te Makkinga (Fr.) - ongetwijfeld een zus van Marchien. Blijkens de rubriek aantekeningen in het dienstbodenregister is zij “leerlinge van en bij J.L. Kieft”. Enkele jaren later vertrekt ze naar Assen, maar In 1889 komt ze voor korte tijd terug en dan ook worden de gezusters vanuit het dienstbodenregister overgeschreven naar het hoofdregister. Op 29 juli 1889 vertrekt Hendrikje naar Haarlem. Marchien lijkt dan van keukenprinses tot een échte prinses te zijn bevorderd..... Tóch gaat er, na het verstrijken van de jaren, wat mis. Op 17 december 1898 vertrekt zij naar Hilversum, zonder in Genlias verdere sporen na te laten. Kennelijk ontbrak haar het vertrouwen om de Kerstdagen nog in en vree met Jean door te brengen!

Na het overlijden van Jean Lepeltak Kieft op 27 november 1904 heeft “Hill-Grove” nog diverse bewoners onderdak geboden, waarbij te noemen

Overlijdensadvertentie van Jean Lepeltak Kieft in de courant “Het Nieuws van den Dag” van donderdag 1 december 1904.

Jean Paul Henri oefent de beroepen uit van sigarenfabrikant en gemeenteontvanger in Brummen.

Tenslotte – we keren terug naar de hoofdpersoon - laat Jean Lepeltak Kieft zich op 7 april 1883 uitschrijven naar de gemeente Soest, waar hij gaat wonen op de door hem bij openbare veiling verworven buitenplaats Lang Eind A 25, bekend als “Hill-Grove” – “Heuvelbosje”, gelegen aan de Rijksstraatweg, later de Burg. Grothestraat. Zijn echtgenote Lucretia Petronella Hondius

Voetnoot 9: Zie bronvermelding boven.

gemeentearts Dr. Hendrik Pieter Schoonenbeek.
Uiteindelijk moet het pand wijken voor de in
1931/32 gebouwde “Acht Zaligheden” – Burg.
Grothestraat nrs 48-62.

Blad 21 uit het bevolkingsregister gemeente Soest 1880-1890 met uitschrijving van familie v.d. Honert en inschrijving van Jean Lepeltak Kieft waarbij gevoegd de gezusters de Jong.

Bronvermelding:

Archief gemeente Soest 1812-1928:

- Klad processen-verbaal Rijksveldwachter Gerrit Staal;
- Bevolkingsregisters gemeente Soest;
- kadaster 1832-1893;
- nr 1140: brievenboek 1884-1888, verzonden brieven door de burgemeester als hoofd van de politie (voetnoot 8);
- nr 1317: Manuscript “Soest. Gemeente in de Provincie Utrecht. Wat er van hare geschiedenis, van de vroegste tijden tot op heden bekend is”, verzameld en op schrift gesteld door Ds. J.J. Bos, 1907. (voetnoot 9).

Burgerlijke stand: website Genlias.

Bevolkingsregisters 19e eeuw gemeente Brummen – deze zijn, volledig gedigitaliseerd en van databases voorzien, toegankelijk gesteld op de website van Regionaal Archief Zutphen.

Met dank aan Gérard Derks en Wim Routers voor de verleende hulp.

BRIEVEN SCHRIJVEN

TIJDENS MOBILISATIEPERIODE

1914 - 1918

Wim de Kam

Dit is het derde en tevens laatste deel van de serie die gewijd is aan de brieven die soldaat Gerrit Veldhuizen tijdens de mobilisatie in de periode 1914-1917 van familieleden heeft ontvangen. Het tweede deel (Van Zoys tot Soest winter 2010, 31^e jaargang nr.3) is geëindigd met het overlijden van zijn zus Elisabeth op achttienjarige leeftijd. De brieven die in dit derde deel zullen worden belicht zijn afkomstig van zijn broer J. Veldhuizen. Nu deed zich wel de complicatie voor; welke broer hiermee wordt bedoeld want Gerrit had twee broers waarvan de eerste letter van de voornaam met een 'J' begint, te weten Jan geboren in 1896 en Jochem geboren in 1902. Bestudering van de handschriften en de inhoud van de brieven wijst uit dat de meeste brieven in 1916/1917 die bewaard zijn gebleven afkomstig zijn van de 14 jarige broer Jochem. Op 10 maart 1916 schreef hij:

Pijneburg, 10 maart

Waarde broeder,

Met dezen neem ik de pen op om u een lettertje te schrijven. Dat wij in gezondheid u kaart ontvangen hebben. Hopende dat gij dezen ook in gezondheid mogen ontvangen. De blaarkoei het gisteren ook gekalfd, een mooi veerskalf en Gijs van Gardere komt maandag voor goed thuis, was je maar ook zoo gelukkig als hij. En Donkelaar is heel an het uitverkoopen. Jop Brouwer het al 4 veerskalven het is hier heel winter het is alle dag maar sneeuwen. En juffrouw mes het geschreven als dat ze Maandag eens kwam kijken en dan moet vader ze an het spoor halen . nu zal ik maar eindigen met schrijven. Schrijf nu maar eens wanneer je komt.

De Hartelijke groete van ons allen .

J. Veldhuizen.

In voormelde brief en enkele daaraan voorafgaande briefkaarten met korte tekst wordt op geen enkele wijze gerefereerd aan het overlijden en begraven van zus Elisabeth. Het is ook onbekend of Gerrit de begrafenis daarvan heeft bijgewoond. Uit een volgende brief van 4 april 1916 (hieronder opgenomen) zou indirect kunnen worden afgeleid dat dit overlijden in ieder geval bij de moeder een spoor heeft achtergelaten . Leest u maar.

Tyneburg 4 April 1916

Waarde broeder

Met deze neem ik de pen op
om u een beetje te schrijven
dat wij u brief ontvangen
hebben met moeder gaat het
wel een beetje vooruit de
dochter was daar van voor
midelag en die zei dat ze
van de week nog op bed
moest blijven en omdat
ze zoo zwak was ze heeft
verleden week ook kramp
in de lijfen de zij ~~de~~

in de war want zij dachten
dat wij vrijdag in eens in
oorlog zou zitten want
al de soldaten in op soest
sloiden gepak en pak.
Want Engeland zou tegen
Nederland oorlog maken
De Kardelijke groeten van
ons allen

g. Veldhuizen

Soldaten

dat je weer gauw mag
komen

maar dat is nu over en
maar ze moet elken dag
3 kan melk drinken en
een paar eieren en vader
verlangt dat ze spoedig komt
want die is zelf aan het
ploegen en heeft het zo
slecht aan. En vrouw
brourver was gisteren ook
ongelukkig en die hield een
paard paarden was en
die kon ze niet houden
en zo is ze gevallen en
ze heeft ze zo dik been
dat ze niet kan lopen
En het was een vrijdag
en opstand alles was weer

Een van de originele brieven

Commentaar: Opvallend in deze brief is het slot waar melding wordt gemaakt van een dreigende oorlog met Engeland. Dat gerucht leidde niet alleen in Soest tot spanning en drukte maar in heel Nederland. De gebeurtenissen die daartoe aanleiding gaven staan bekend onder de naam 'de alerte van maart 1916.' Wat was er aan de hand?

Op 30 maart 1916 werden alle verloven van de militairen plotseling ingetrokken en zij die met verlof waren moesten onmiddellijk terugkeren naar hun legerposten. Vandaar dat ook in Soest, zoals in de brief staat aangegeven, velen gepakt en gezakt klaar stonden voor vertrek. De dagen daarna verschenen verontrustende krantenberichten over de aanleiding tot deze ingrijpende en onrust veroorzakende de

maatregel. De aanleiding zou zijn 'te zoeken in Engeland, welk rijk voor zijn troepen doortocht over ons land zou wensen'. Zo'n doortocht zou uiteraard een schending betekenen van de Nederlandse neutraliteit. De bladen maakten ook melding van een spoedberaad in het kabinet en dat de Kamer waarschijnlijk in geheime zitting bijeen zou komen. Of de krantenberichten juist waren wist niemand en de regering liet zeer weinig van zich horen.

De poging van minister-president Cort van der Linden om de buitenwacht volledig in het duister te laten over de 'alerte' blijkt ook uit zijn houding tegenover de Tweede Kamer. Pas op 4 april deelde hij de Kamer in een geheime zitting mee dat de regering informatie had dat de oorlogshandelingen zich tot Belgisch Vlaanderen zouden kunnen uitbreiden en dat dit tot een schending van de neutraliteit zou kunnen leiden. Hij voegde er aan toe: "De gegevens waarover de regering beschikt zijn van zodanige, streng vertrouwelijke aard, dat zij niet voor mededeling of discussie vatbaar zijn". Mede gelet op de onrust in het land wekte zo'n summiere mededeling uiteraard ergernis bij tal van kamerleden.

Wat was er nu werkelijk aan de hand en over welke informatie beschikte de regering? Op 30 maart 1916 had de Nederlandse gezant in Berlijn van de Duitse Staatsekretär Von Jagow de mededeling gekregen dat een Britse aanval op handen was. De staatsekretär had er aan toegevoegd dat Duitsland ondanks zo'n aanval de Nederlandse neutraliteit zou respecteren zolang Nederland er maar voor zorgde dat de verdediging van het land op orde was en er geen gevaar dreigde voor de Duitse stellingen in België.

Hoewel betrouwbare inlichtingen ontbraken twijfelde de regering en met name ook de minister-president of er echt een Britse aanval op handen was. Men interpreteerde de mededelingen van Duitse zijde als een poging om de Nederlandse neutraliteit te testen. De oorlog

tussen de geallieerden (met name de Engelsen) aan de ene kant en de Duitsers aan de andere kant was niet alleen militair van aard maar had ook in belangrijke mate een economisch karakter. Daar zat Nederland dat met beide partijen volop zaken deed tussenin. Engeland trachtte Nederland steeds meer handelsrestricties op te leggen voor zover het de handel met Duitsland betrof om een economische boycot van de land effectief te doen zijn. Duitsland reageerde op de Engelse boycotmaatregelen met een duikbootoorlog en daarbij werden ook schepen van het neutrale Nederland (bewust en onbewust) getorpedeerd. Zo was in de nacht van 15 op 16 maart 1916 de schip *Tubantia* van de Hollandse Lloyd getorpedeerd. De spanning tussen Nederland en Duitsland was daardoor flink opgelopen zoals eerder al de spanning tussen Nederland en Engeland was toegenomen. Ook al geloofde men in regeringskringen niet aan het directe gevaar van een Britse aanval op dat moment, de opdracht tot intrekking van alle militaire verlopen was een duidelijk signaal aan de oorlogvoerende partijen dat Nederland zijn neutraliteit zou verdedigen. Voor het overige werd een zeer terughoudende positie ingenomen.

Op 2 april 1916 werd van Duitse politieke zijde bericht dat de vrees voor een Britse aanval voorbarig was en werd daarbij waardering geuit voor de krachtige maatregelen van de Nederlandse regering om de neutraliteit te handhaven. Uit een historische reconstructie is gebleken dat de mededeling op 30 maart 1916 vooral was ingegeven door de interne verhoudingen in Duitsland tussen leger en politiek. Die verhoudingen waren op dat moment zeer gespannen. De militaire leiding in Duitsland wenste de duikbootoorlog op te voeren ongeacht of dat Nederland in de oorlog zou betrekken. Oorlog met Nederland werd door de Duitse militairen niet als een probleem gezien maar eerder als een bijdrage aan de oplossing van een probleem. De politiek leiding in Duitsland was er fel tegen om Nederland in

de oorlog te betrekken en vreesde zelfs dat een economische ineenstorting daarvan het gevolg zou zijn hetgeen de positie van Duitsland ernstig zou verzwakken. Door de Nederlandse reactie op de gesuggereerde Britse aanval kon de politieke leiding in Duitsland tegenover de militairen laten zien dat Nederland bereid was z'n neutraliteit te handhaven.

In Nederland was er ook spanning tussen de politieke leiding en de opperbevelhebber van het leger. Opperbevelhebber generaal Snijders greep de 'alerte' opnieuw aan om een duidelijke instructie van de regering inhoudende een keuze welke zijde uiteindelijk gekozen zou moeten worden als het er echt op aan kwam. Hij achtte het leger veel te zwak om tegen twee partijen gelijk te moeten vechten. Minister-president Cort van der Linden verzette zich echter met kracht tegen het maken van zo'n keuze omdat dit een zelfstandige neutraliteitspolitiek zou ondersteunen. Als een volleerd evenwichtskunstenaar wist Cort van der Linden uitstekend te balanceren tussen tegengestelde opvattingen en posities binnen en buiten de regering. Niet ten onrechte is hij door de journalisten aangewezen als de beste minister-president van Nederland in de 20^e eeuw. Na dit uitgebreide commentaar op de gebeurtenissen in maart 1916 nu een vervolg van de brieven van Jochem aan zijn broer Gerrit waarin we een probleem dat ook in 1915 al speelde weer zien terugkomen. Maar eerst twee brieven van broer Jan.

Pijnenburg, 11 april

Waarde Broer,

Met deze wil ik u melden dat moeder aardig vooruit gaat en verders is alles wel en vanmorgen heeft kornelis zijn been gebrooken in de tree van de wagen, zij hadden zand gereden van de Dolder af. Toon was er ook bij. Verders de groette van allen.

Soest, 14 april 1916.

Waar de broeder,

Met dezen neem ik de pen op om u een lettertje te schrijven dat wij u brieven ontvangen heb dat moeder weer zoo wat beter is en oomen Jochem is vandaag naar Utrecht geweest naar cornelis en dat het op het oogenblik nog al ging maar hij zal wel een week of 4 in het ziekenhuis blijven. Donkelaar en zijn vrouw zijn van avond gedag komen zeggen en ze gaan morgenochtend weg en donderdag is zijn rommel verkocht. Verder heeft van de week 2 kalveren gekocht die had Jacob Brouwer in purperend gehaald voor zijn ijgen 4 wij hebben uw brief net ontvangen verder weet ik ook geen nieuws meer. Nu groet van J. Veldhuizen..

De volgende brieven zijn van broer Jochem.

Pijneburg, 17 april

Waarde broeder,

Met dezen neem ik de pen op om u een lettertje te schrijven dat wij allen nogal gezond zijn en moeder is zoo wat weer beter en Jan en oome Peter zijn gisteren naar Cornelis geweest daar ging het ook nog al mee. En vader heeft een bewijs van de dokter gevragen en die heeft het gegeven en die zou zijn best doen en nu is oome Joch naar de burgemeester geweest en die zou het opstuuren zoo zij zeiden dus nu moet je maar zien of het komt wij kunnen er niets meer aan doen en vrouw brouwer der been schiet ook niet erg op en bij ons heeft de laatste veers gisteren ook acht dagen te vroeg gedaan en het is alle dag ook maar regene en nat. Meer nieuws weet ik niet nu zal ik maar eindigen.

De hartelijke groenten van ons allen J. Veldhuizen

Nu zullen we maar hopen dat je verlof krijgt schrijf nu maar spoedig terug of je het gekregen het.

Pijneburg, 28 april

Waarde broeder

Met dezen neem ik de pen op om u een lettertje te schrijven dat wij nogal gezond zijn vader heeft veel last van zijn rug en met Cornelis gaat het nogal maar hij zal wel een week of vijf moeten blijven en je kunt geen bewijs meer krijgen oome Joch is vanmorgen naar de dokter geweest om Reede dat vader naar Utrecht moest weer f. 26,- voor Cornelis weg te brengen en de dokter heeft gezegd hij kon geen ander bewijs geven want dat woord leiding kon hij niet op zich nemen want hij moest er een eed voor afleggen hij zij als je vader te bed lag dan zou het wel gaan maar nu niet dus je hoeft er niet meer op te rekenen want wij hebben nu ons best gedaan en nu is ter niets meer aan te doen oome Joch dacht het wel toe hij vanmorgen ging, het is wel jammer voor je en voor ons ook maar nu hebben wij al ons best gedaan nu is ter niets meer aan te doen, maar morgen komt Jan thuis en dan moeten we het nu maar redden. Nu hoeft je geen werk meer van te maken nu krijg je het toch niet. je waschgoed is vanmorgen gekomen Vele groeten van ons allen J.Veldhuizen

We hopen spoedig dat je verlof krijgt het beste.

Commentaar. Zoals uit voorgaande brieven blijkt speelde de kwestie van het verlof krijgen weer volop in 1916. In het tweede deel van deze serie (winter 2010) heb ik ook al een commentaar gewijd aan de kritiek op de verlofregeling. Ik heb toen melding gemaakt van de slechte verhouding tussen de Minister van Oorlog Bosboom en de opperbevelhebber generaal Snijders. Laatstgenoemde verhinderde als het

ware dat de minister tegemoet kwam aan de toenemende druk om de last van de mobilisatie te verminderen. Even leek het er op dat de minister met een truc een oplossing had gevonden voor de problemen, maar dat was slechts schijn. Uiteindelijk leidde de kritiek vanuit de Kamer tot het opstappen van minister Bosboom. Dat was echter niet in 1916 zoals ik in het tweede deel had geschreven maar in 1917. In 1916 was minister-president Cort van der Linden nog in de bres gesprongen voor de minister en had hij zich kwaad gemaakt om de kritiek vanuit het parlement. In 1917 was echter de minister niet meer te handhaven. De kritiek op de druk van de mobilisatie richtte zich toen ook steeds meer op de minister-president. Laatstgenoemde kon die kritiek ook niet meer geheel negeren en slaagde erin mede door toedoen van koningin Wilhelmina een compromis te bereiken met de opperbevelhebber van het leger waardoor de verlof- en aflossingsregeling voor de militairen toch enigszins kon worden verlicht.

Pijneburg, 8 juni 1916

Waarde broeder,

Met dezen laat ik u weten als dat wij uw kaart en waschgoed in gezondheid ontvangen hebben en met Cornelis zijn been gaat het nog niet vooruit en hij is van den week naar Utrecht geweest maar het gips moest nog veertien dagen omblijven en als je nog verlof krijgt moet je maar vragen om de 20^e van dezen maand en vader heeft weer 3 keuen gekocht en Gerrijte is ook ziek en Jan van Vulpen heeft een boerderijtje gekocht in Gardebroek en het hooiland staat aardig goed en de koeien hebben ook genoeg en de aardappels staan ook goed. De koetsier gaat vanavond weer weg die heeft 3 dagen gehad en hij is nu bij de wielrijders in Breda en Jan werkt nu een halven dag bij koen hij is er al veertien dagen geweest en wij hopen dat je

maar spoedig mag komen kijken nu zal ik maar eindigen met schrijven. Met vele groete van ons allen J. Veldhuizen tot ziens.

Pijneburg, 30 juli 1916

Waarde broeder,

Met dezen laat ik u weten als dat wij u kaart in gezondheid ontvangen hebben hopende dat gij dezen ook weer ontvangen mag. En Jacob Brouwer heeft thuis zijn hooibouw binnen gekregen in Bunschoten heeft hij nog 5 dammert daar beginnen zij morgen te maaien. Kees kuiper kan het er niet af krijgen. Nu begint morgen een ander te maaien . en met Corn elis zijn been blijft het zelfde want het is nog stijf. Hij is wel met Toon aan het rog maaien maar het gaat niet best. Zij hebben de narwei in de polder verhuurd aan vrouw koenen voor f. 40,-- de koetsier is verleden week thuis geweest 3 dagen en nu komt hij zondag weer 3 dagen. Wij hebben gehoord dat de boerderij van Jan van Vulpen nog niet verhuurd is. Hij kon niet genoegd opbrengen en Jan van Vulpen heeft zijn hooi al wel gebracht bij heeft ons paard gehad en Jan Oosterbeek heeft ook een voer weg gebracht want hij het op drie voer geladen en oome kees en Tantie Mie uit de polder zijn allebij slecht. Dat hebben wij gehoord van peter uit de groenekan. Nu zal ik maar eindigen want meer nieuws weet ik niet. nu hopen wij dat je weer gauw eens mag komen kijken want wij verlangen ook weer naar u De hartelijke groete van ons alle J. Veldhuizen het beste. Tot ziens. Schrijf maar weer eens gauw terug.

Pijneburg, 1 september 1916

Hier mede wil ik u even berichten als dat wij u kaart in gezondheid ontvangen hebben hopende dat gij dezen ook weer in gezondheid ontvangen

mag en verder wil ik u berichten dat wij een kaart van Gerrit van oome Mees gehad hebben en verder kan ik u berichten als dat Fietje de eerste prijs van de bloemen gehad heeft ze heeft een mooi armband horlosie gehad. Meer nieuws weet ik niet. de hartelijke groete van ons alle . we hopen dat je spoedig komt kijken. Het beste

Met 'Fietje 'wordt bedoeld zus Sophie, geboren in 1903.

Pijneburg, 3 november

Waarde broeder

Met dezen laat ik u weten dat wij nog al gezond zijn. Dat hopen wij van u ook te hooren en verder laten we u weten dat Oome Jan gisteren morgen overleden is. Hij heeft longenstekening gehad daar was hij zo gauw an weg . nu blijft Tantie Jaantje raar zitten kijken. Meer nieuws weet ik niet. de hartelijke groeten van ons allen. Het beste . tot ziens.

Pijneburg, 24 December

Waarde broeder,

Met dezen laat ik uw weten als dat wij u kaart in gezondheid ontvangen hebben hopende dat gij dezen ook in gezondheid ontvangen mag. Ze hebben Vrijdag bij Meheer Insinger een kersboom gehad voor de baasen en vaste daggelders. En het was gisteren zoo onstuimig dat wij dachten dat het huis om ver zou gaan.

Pijneburg, 25 februari 1917

Waarde broeder

Met dezen laat ik u weten als dat wij u kaart in gezondheid ontvangen hebben. En hopen dat gij dezen ook in gezondheid ontvangen mag. En Evert van Willem Mulder ligt in Goorlen. Hij zou je daar opzoeken maar nu ben je der vandaan.

Nu zal hij lang kunnen zoeken. De Hartelijke groete van ons allen. Het beste Tot ziens. Schrijf maar spoedig terug.

Pijneburg, 1 maart 1917

Waarde broeder

En Evert van Willem Mulder is bij het eersten Comp. Ze hebben van de week hier in de buurt alle een kaart gekregen van de waterlieni en Cornelis en Jan ook. Meer nieuw weet ik op het oogenblik niet verder de hartelijke groeten van ons allen

Pijneburg, 13 maart

Waarde broeder,

Oome Kees uit de Groenekan is zondag ook overleden. En Jan heeft gedaan genomen en nu is Koen om hem geweest. Maar of hij het doen zal weet hij nog niet. de hartelijke groete van ons allen.

Pijneburg, april

Waarde broeder

Het is hier heel winter het sneeuwt alle dag. Wij binnen nu toch aan het aardappelspooten. wij hebben de koei en de bul ook verkocht. De hartelijke groeten van ons allen. Het beste.

Pijneburg, 26 april 1917

En tante Klaartje is ook overleden. En Cornelis en Toon hebben het hout aangenomen voor 150. De hartelijke groete van ons allen het beste.

Pijneburg, 12 mei

Waarde broeder,

Het adres is per 16 mei Charlottelhoef Soest D.440.. Gaat Gerrit van Oome Mees ook nu naar huis de 16de. De nieuwe boer melkt nu 14 koeien. De jongens hebben het hout haast kapot. De hartelijke groete van ons allen het beste.

Pijneburg, 16 mei

Waarde broeder,

Nu komt de post van Soest geregeld. Het is bij Soest getrokken. Het weer is nu niet zoo warm als het geweest is. Het is te hopen dat je ook gauw thuis mag komen. De hartelijke groete van ons alle. Nu tot zaterdag

Pijneburg, 4 juni

Waarde broeder,

En gisteren is Oome Toon bij ons geweest. Cornelis van Oome Peter heeft zaterdag Longontsteking gekregen. Wij hebben in de krant gelezen dat je op 15 juni thuis kwam. De hartelijke groete van ons allen. Het beste tot ziens.

Pijneburg, 7 juni

Waarde broeder,

En Cornelis van Oome Peter knapt weer een beetje op. Het gras raakt heel op. De koeien zullen nu het kwaad te krijgen. We hopen dat je spoedig thuis mag komen. De hartelijke groete van ons allen. het beste. Tot ziens.

Dit was de laatste brief want zoals de familie al uit de krant had vernomen eindige op 15 juni de mobilisatie van Gerrit kwam hij weer thuis. De koeien die het volgens de brief van 7 juni kwaad zouden krijgen zullen daar ook vast heel blij mee geweest zijn. In ieder geval is Gerrit zijn leven lang de boerderij trouw gebleven. Na het overlijden van zijn ouders heeft hij ingewoond bij zijn broer Toon en diens vrouw die op de boerderij zijn komen te wonen. Hieronder treft u hem op een foto aan in een latere periode van zijn leven.

Noot: De brieven en foto's werden mij ter beschikking gesteld door de heer J. Veldhuizen te Soestduinen die ze weer had gekregen van zijn neef de heer C. Nieuwenhuizen. Voor de algemene informatie over de mobilisatie tijdens de eerste wereldoorlog is gebruik gemaakt van het boek "Buitenschot – Nederland tijdens de eerste wereldoorlog" van Paul Moeyes, alsmede van de in 2007 verschenen politiek biografie over "Cort van der Linden- minister-president in oorlogstijd" van Johan den Hertog.

De leden van de Historische Vereniging Soest - Soesterberg werken in een aantal werkgroepen om onderzoek te doen en gegevens vast te leggen.

Voor nadere informatie kunt U met de contactpersonen overleggen, te weten:

Werkgroep:

Archeologie	:	de heer J. van der Putten,	j.vanderputten@xmsnet.nl	06 27030981
Genealogie	:	de heer W. Routers,	routers@ziggo.nl	035-6010169
Mondelinge geschiedenis	:	de heer W.P. de Kam,	wim.de.kam@wolmail.nl	035-5880048
Contact Gemeentelijke Monumentencommissie	:	de heer H. Gerth,	h.gerth@ziggo.nl	035-6016635
Contact Museum Oud Soest	:	de heer C.J. Vos	ceesvos@casema.nl	035-6021008

De contributie per jaar	€ 20,00 voor leden in Nederland
	€ 25,00 voor leden in het buitenland
	€ 35,00 voor het bedrijfsleven

Betaling contributie
op rekeningnummer 3599.02.235

Betaling bijzondere evenementen
op rekeningnummer 3159.91.720

Losse nummers	:	Verkrijgbaar bij de secretaris
		Leden € 2,50
		Niet leden € 5,00

INHOUDSOPGAVE LENTENUMMER 2011

pag.

1	Onderzoek naar de bestuurlijke elite van Soest rond 1813	1
2	Gemene burens tegen stadse heren	10
3	Bespiegelingen familie Hilhorst aan de hand van de familiewapens	19
4	Een grote hond en een grote mond	30
5	Brieven schrijven tijdens mobilisatieperiode	37

